

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ АДЛИЯ ВАЗИРЛИГИ

ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ЮРИДИК ИНСТИТУТИ

З.А.Юлдашева

ХАЛҚАРО ТАШКИЛОТЛАР ҲУҚУҚИ

Маъруза матни

ТОШКЕНТ-2005

Халқаро ташкилотлар ҳуқуқи

1-§ Халқаро ташкилотларнинг вужудга келиш тарихи

Халқаро ташкилотлар давлатлар ўртасидаги алоқани вужудга келтирувчи асосий ташкилотлардир .Ф.Ф Мартенс таъкидлаганидек “юқори маданиятли халқлар ўзларини мустақил еиёсий тарзларини саклаб қолиш учун халқаро алоқаларга муҳтождирлар ”. Бошқа давлатларда харбий техника ва санъат соҳасидаги ютуқлар ортидан бормаган, ҳамда ушбу ютуқлардан фойдаланмаган ҳукумат, ўз давлатини зарур мудофаа воситаларидан бенасиб колдиради .Давлатлар ўртасидаги муносабатлар ёввоилик ҳолатида бўлганида халқаро алоқалар ҳеч бир маҳно касб этмасди.¹

Эрамиздан аввалги VI асрларда қадимги Грецияда илк домий халқаро бирлашмалар тузилган эди . Булар шаҳар ёки жамоалар иттифоқи (масалан Лакедемий ёки Симмакил Делосси) ёки қабила ва шаҳарларнинг диний –сиёсий иттифоклари эди .(масалан Дельфин – Фирманилларнинг амфикиционияси). Улар келажакдаги халқаро ташкилотларнинг намунаси бўлган. Ф.Ф Мартенс асосли таъкидлаганидек ушбу иттифоклар фақатгина диний мақсадларда ташкил этилган бўлсаларда лекин умуман давлатлар ўртасидаги алоқаларга ўз таъсирларини кўрсатган : Ўзга ижтимоий факторлар сингари халқларни бир-бирларига яқинлаштириб уларнинг яққаликка бўлган интилишларини юмшатди .¹

Халқаро ташкилотлар ривожланишида кейинги босқич халқаро иқтисодий ва божхона бирлашмаларнинг ташкил этилиши бўлди. Бундай иттифоклардан биринчиси, бутун Шимолий Германияни ёввоилик ҳолатидан чиқишига сабаб бўлган Ганзей савдо иттифоқидир. XIX аср бошларида Герман божхона иттифоқи тузилади.

Ушбу иттифокка қирган барча давлатлар товарларни олиб кириш, олиб чиқиш ва транзит қилишга доир ва бир хил қонунларга бўйсунилари шарт эди. Барча божхона йигимлари умумий деб тан олиниб, иттифок аъзолари ўртасида аҳоли сонига қараб тақсимланган .

Халқаро тақилотлар ҳуқуқи бўйича мутахассислар фикрича , илк ҳукуматлараро ташкилот бу 1831 йилда ташкил этилган Рейнда кеам қатнови бўйича марказий комиссия бўлиб ҳисобланади .

XIX – асрнинг иккинчи ярмида Ер ўлчови бўйича Халқаро Иттифок (1864 йил) , Бутунжаҳон Телеграф Иттифоқи (1865 йил) Бутунжаҳон Почта Иттифоқи (1874 йил) , Адабий ва Бадиий мулки ҳимояси бўйича Халқаро Иттифок (1886 йил), Темирўл Товар алоқалари Халқаро Иттифоқи ташкил этилди. Ушбу барча ташкилотлар ўзларининг доимий органлари аъзолари ва қароргоҳларига эга бўлганлар. Улар вақолатлари ўзлари ихитсослашган муаммони муҳоқамаси билан чегараланган .

¹ Мартенс Ф.Ф.Современное международное право цивилизованных народов Т.1М. 1996 стр.163-164, 167

² Ўша жой 45-бет.

Биринчи жаҳон урушидан сўнг давлатлар халқаро ҳавфсизлик ва халқаро тинчликни сақлаш бўйича халқаро ташкилот тузишга киришдилар.

1919 йилда Миллатлар Лигаси ташкил этилиб, унинг асосий максади, халқаро тинчликни сақлаш ва давлатлар ўртасида ўзаро самкорликни ривожлантиришга қўмаклашиш эди. Миллатлар Лигаси 1964 йил 18 апрелда ўз фаолиятини тугатди.

Миллатлар Лигаси эътироф этганидек, ҳар сандай уруш «Лигани бирдай езиштиради.» ва Лига тинчликни сақлаш учун барча чора-тадбирларни қўллаши. Лиганинг сўзлаган аъзоси талаби билан Кенгаш қаеирилган. Миллатлар Лигаси аъзолари ўртасида низо келиб чиқсан таедирда, низо Миллатлар Лигаси томонидан, сақамлик суди ёки Кенгаш томонидан қўриб чиқилиши керак бўлган.

Агарда Миллатлар Лигаси аъзоларидан бирортаси олган мажбуриятларни бузган солда урушни, келтириб чиқарса, олган барча аъзолар у билан барча савдо ва молиявий муносабатларни узиш мажбуриятга эга эдилар. Кенгаш эса мамлакатлар сукуматларига, Лига мажбуриятларига сурматни қўллаб-қувватлаб туриш учун мўлжалланган у ёки бу сажмдаги сарбий континенти юборишни таклиф этган.

Миллатлар Лигаси Низоми миллий сурол-яроеларни минимумга едар чеклашни зарур деб тан оларди. Миллатлар Лигаси Кенгашига, барча мамлакатлар географик ўрни вааа ўзига хос хусусиятларини сисобга олган солда, сурол-яро чекланиши бўйича режалар ишлаб чиқиш ва теигшли мамлакатлар сукуматларига таедим этиш таклиф этилган эди.

Мутахассислар фикрича, Миллатлар Лигаси ўзининг асосий вазифасини, яъни низоларни тинч йўл билан сал этиш билан боқиле вазифасини бажара олмади. У иккинчи жаҳон урушни, самда Япониянинг Хитойга, Италиянинг Эфиопияга, Германиянинг Австрия ва Чехославакияга, Италиянинг Испанияга сужумларини олдини ололмади.

§-2. Халқаро ташкилотлар тушунчаси ва классификацияси (гурусланиши)

Халқаро ташкилот- бу халқаро суеуе ва халқаро шартнома асосида , сиёсий , иетисодий, маданий, илмий-техникавий соҳаларда ҳамкорликни амалга ошириш учун тузилган давлатлар бирлашмаси бўлиб унинг учун тегишли органлар тузими давлатлар ҳуқуқ ва мажбуриятларидан келиб чиқувчи суеуе ва мажбуриятларга ва ҳажми ва аъзо давлатлар томонидан белгиланган автоном хоҳиш иродага эга бўлади .

Ҳар сандай халқаро ташкилот камида суйдаги олти сифатга эга бўлиши керак :

1. Халқаро ҳуқуққа мувофиқе ташкил этилиши . Ушбу сифат асосий ҳал этувчи аҳамиятга эга .Ҳар сандай халқаро ташкилот ҳуқуқий асосларда ташкил этилиши шарт .Хусусан ҳар сандай ташкилотнинг таъсис этилиши алоҳида давлатнинг тан олинган манфаатларига даҳл еиламелик лозим .Ташкилотнинг таъсис ҳужжати халқаро ҳуқуқнинг умумэътироф этилган тамойилларига ва меъёрларига jus cogens тамойилига мос келмоқчи керак.

Агарда халқаро ташкилот ноқонуний тарзда тузилган бўлса ёки унинг фаолияти халқаро ҳуқуққа зид бўлса, унда ушбу ташкилот таъсис ҳужжати ҳақиқий эмас деб топилиши ва унинг фаолияти қисқа муддат ичида тўхтатилмоғи шарт.

2. Халқаро шартнома асосида таъсис этилиши. Қоидага кўра халқаро ташкилотлар халқаро шартномалар асосида (Конвенция, Келишув, Трактат, Протокол ва х.к) ташкил этилади. Ушбу шартнома объекти субъектлар (шартнома томонлари) ва халқаро ташкилот фаолияти ҳисобланади. Таъсис ҳужжатида суверен давлатлар томонлар сифатида катнашадилар. Аммо сўнги йилларда халқаро ташкилотларда ҳуқуматлар-аро ташкилотлар ҳам тўла ҳуқуқли катнашчилар сифатида иштирок этмоқда. Маса лан Европа Иттифоқи кўпгина халқаро баликчилик ташкилотларининг тўла ҳуқуқли аъзосидир.

Халқаро ташкилотлар, кенгрок ваколатли бошқа халқаро ташкилотлар резолюциялари асосида ҳам ташкил этилиши мумкин. Худди шу тартибда ФАО Кенгаши резолюцияларига мувофиқ Хинд Океанида балик ови бўйича комиссия, марказит-шарқий Атлантикада балик ови бўйича қўмита ташкил этилган. Ушбу ҳолатда ФАО резолюциялари фақатгина халқаро ташкилот ҳужжати сифатида тавсиф этилмай, балки давлатлар-аро келишувнинг специфик шакли сифатида талқин этилиб, ўз навбатида халқаро ташкилотларнинг таъсис ҳужжати бўлиб ҳам ҳисобланади. Ушбу тарзда ташкил этилган халқаро ташкилотлар, ҳуқуматлар-аро ташкилотлар сингари ташкилий тузулмага эга бўладилар.

3. Фаолиятнинг аниқ соҳаларида ҳамкорликни амалга ошириш. Халқаро ташкилотлар давлатларнинг у ёки бу соҳадаги интилишларни мувофиқлаштириш маъсадида тузилади.

5. Ташкилотларнинг суеуе ва мажбуриятларга эгаллиги.

Юеорида таъкидланганидек, ташкилотларнинг суеуе ва мажбуриятлари аъзо давлатларнинг суеуе ва мажбуриятларидан келиб чиқеди. Фақатгина томонлар ушбу ташкилотга сандай ҳуеуелар ва сая даражада мажбуриятлар берилишини халқ этадилар.¹ Ҳеч бир ташкилот ўз аъзо-давлатлари манфаатларига дахл еилувчи ҳаракатларни амалга ошириш мумкин эмас. Ҳар сандай ташкилотнинг суеуе ва мажбуриятлари умумий тарзда унинг таъсис ҳужжатида, олий ва ижройия органлари резолюцияларида, ташкилотлар ўртасидаги битимларда белгиланган. Ушбу ҳужжатлар аъзо давлатларнинг маъсадларини ақс эттириб, кейинчалик тегишли халқаро ташкилотлар томонидан имплементация еилинмоғи лозим. Давлатлар ташкилотга у ёки бу ҳаракатни амалга оширишни таъеиелаб еўйишга ҳаелидир, ва ташкилот ўз ваколати доирасидан черга чиёа олмайди. Масалан

МАГАТЭ Низомининг 3 моддаси, Агентликка ўз фаолияти давомида , ўз аъзоларига ёрдам кўрсатишда сиёсий ,иетисодий ,харбий ёки ушбу ташкилот Низомига зид бўлган бошқа талаблар асосида харакат еилишни маън этади . 6 Ташкилотларнинг мустаеил Халеаро суеуе ва мажбуриятларга эгалиги . Бу ерда сўз халеаро ташкилотнинг аъзо-давлатлари иродасидан мустаеил иродага эга бўлиш сусусида боради . Ушбу белги , хар еандай халеаро ташкилот унга аъзо давлатлар томонидан юкланган суеуе ва мажбуриятларни бажариш усул ва воситаларини ўз ваколоти доирасида мустаеил танлаш хуеуеига эга эканлигини англатади .

Давлатлар учун халеаро ташкилот унга юкланган суеуе ва мажбуриятларни бажариш усули эмас . Айнан халеаро ташкилот , халеаро оммавий ва хусусий суеуе субъекти сифатида ўз фаолиятининг самарали усулини танлаш хуеуеига эга .

§ 3 Халеаро ташкилотларнинг суеуе субъектлари

Халеаро ташкилот давлатнинг оддий йи|ини ёки хатто уларнинг номидан иш олиб борувчи ,вакил сифатида хам кўриб чиеилиши мумкин эмас. Ўзининг фаол ролини амалга ошириш учун ташкилот масуеуе суеуе лаеёатига эга булмо|и лозим ва бу унинг аъзолари хуеуе лаеёатларининг оддий тўпламларидан фаре еилиши лозим .Худди шундай солатда Халеаро ташкилотнинг ўз сосасига таъсир кўрсатиш муаммоси бирокир маъно касб этади.¹

Халеаро ташкилотнинг суеуе субъектлилиги еуйидаги торт элементни ўз ичига олади:

- а) суеуе лаеёати, яъни суеуе ва мажбуриятларга эга бўла олиш имконият ;
- б) муомала лаеёати, яъни ташкилотнинг ўз саракатлари билан Халеаро суеуе ва мажбуриятларни бажара олиш имконияти ;
- в) Халеаро суеуе яратувчилик жараёнида штирок эта олиш имконияти ;
- г) ўз саракатлари юзасидан суеуеий жавобгар бўла олиш еобилияти.

Халеаро ташкилотлар суеуе субъектлилигининг мусим атрибутларидан бири, уларнинг Халеаро муносабатларда самарали иштирок этишга ва ўз вазифаларини бажаришга имкон берувчи мустаеил иродасининг мавжудлигидир. Кўпчилик рус олимлари фикрича, сукуматлараро ташкилотлар автоном иродага эга бўладилар. Мустаеил сосиш-иродасиз, комплекс суеуе ва мажбуриятларсиз халеаро ташкилот ўзига юклатилган вазифаларни бажара олмас эди.¹ Ироданинг мустаеиллиги еуйидагига

¹ Каранг : Моравецкий В. Функции международной организации .М. 1979 С.60.

² Каранг : Малинин С.А. О правосубъектности международных организаций. С .116.

§ 3 Хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= субъектлилиги.

Хал=аро ташкилот давлатларнинг оддий йи\ини ёки ўатто уларнинг номидан иш олиб боровчи вакил сифатида ўам кўриб чи=илиши мумкин эмас. §зининг фаол ролини амалга ошириш учун ташкилот махсус ўу=у= лаё=атига эга бўлмо\и лозим ва бу унинг аъзолари ўу=у= лаё=атларининг оддий тўпламидан фар= =илиши керак. Худди шундай ўолатда хал=аро ташкилотнинг ўз соўасига табсир кўрсатиш муаммоси бирор-бир маъно касб этади.¹

Хал=аро ташкилотнинг ўу=у= субъектлилиги =уйидаги тўрт элементни ўз ичига олади: а) ўу=у= лаё=ати, яъни, ўу=у= ва мажбуриятларга эга бўла олиш имконияти; б) муомала лаё=ати, яъни, ташкилотнинг ўз ўаракатлари билан ўу=у= ва мажбуриятларини бажара олиш имконияти; в) хал=аро ўу=у= яратувчилик жараёнида иштирок эта олиш имконияти; г) ўз ўаракатлари юзасидан ўу=у=ий жавобгар бўла олиш =обилияти.

Хал=аро ташкилотлар ўу=у= субъектлилигининг муўим атрибутларидан бири, уларнинг хал=аро муносабатларда самарали иштирок этишга ва ўз вазифаларини бажаришга имкон берувчи муста=ил иродасининг мавжудлигидир. Кўпчилик рус олимлари фикрича, ўукуматлараро ташкилотлар автоном иродага эга бўладилар. Муста=ил иродасиз, комплекс ўу=у= ва мажбуриятларсиз хал=аро ташкилот ўзига юклатилган вазифаларни бажара олмас, ўамда нормал фаолият юрита олмас эди.² ироданинг муста=иллиги =уйидагича намоён бўлади, ташкилот давлатлар томонидан тузилганидан сўнг, ирода ташкилот аъзолари иродаларидан фар= =илувчи янги сифатларга эга бўлади.

Уругвайлик юрист Э.Арегага фикрича, хал=аро ташкилотлар ўзларининг муста=ил ўу=у= субъектлилигига эга бўлиб, хал=аро ўамжамиятда аъзо давлатлардан муста=ил позицияда турадилар.³ Ўали 1949 йилдаё= Хал=аро суд БМТнинг хал=аро ўу=у= субъекти эканлиги тў\рисада хулосага келган эди. Суд ўринли таъкидлаб ўтганидек, БМТ хал=аро ўу=у= субъекти деб тан олинishi уни давлат деб тан олинishi билдирмайди ёки уни давлатлар сингари ўу=у= ва мажбуриятларга эга деб топилишини эътироф этмайди. БМТ хал=аро ўу=у= субъекти сифатида хал=аро ўу=у= ва мажбуриятларга эгалик =илиши, ўамда ўз ўу=у=ларини ўал=аро-ўу=у=ий талаблар =ўйиш билан таъминлашга =одирдир.⁴

Бир =атор ўукуматлараро ташкилотлар таъсис ўужжатларида ташкилот хал=аро ўу=у= субъекти эканлиги тў\ридан-тў\ри кўрсатилади. Масалан, ядровий тад=и=отлар бирлашган институтининг 1965 йил 23 сентябрдаги Низомида =уйидагича ёзилган: «Институт ўукуматлараро ташкилот статусига мувофи= хал=аро ўу=у= субъектлиликке эгадир» (5-модда).

Хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= субъектлилигини белгиловчи муўим белгилардан =уйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

¹ +аранг: Моравецкий В. «Функции международной организации» М. 1979 стр. 60

² +аранг: Маликин С.А. «О правосубъектности международных организаций» стр.116

³ +аранг: Арегага Э. «Современное международное право» М., 1983. стр.256

⁴ International Court of Justice. Reports, 1949, p. 178-179

1. Хал=аро ҳу=у= субъектлари томонидан хал=аро муносабатлар иштирокчиси сифатида тан олинishi. Ушбу белгининг моҳияти шуки, аъзо давлатлар ва тегишли хал=аро ташкилотлар ҳукуматлараро ташкилотнинг ҳу=у=лари ва мажбуриятларини, уларнинг ваколатини тан оладилар ҳамда ташкилот ва унинг ходимларини тегишли иммунитет, ҳу=у=ларини ҳурмат =илиш мажбуриятини оладилар. Таъсис ҳужжатларига мувофи= барча ҳукуматлараро ташкилотлар юридик шахс ма=омига эга бўладилар. Аъзо давлатлар уларни ўз вазифаларини бажариш учун етарли ҳажмда ҳу=у=лар ҳамда муомала лаё=ати билан таъминлайдилар.

Ҳукуматлараро ташкилотларнинг хал=аро муносабатларнинг иштирокчилари сифатида тан олинishини ю=ориро= даражадаги хал=аро ташкилотлар ишида =атнашиш ҳу=у=и мавжудлиги ҳам исботлаб туради. (Маслан ЕИ кўпгина ҳукуматлараро ташкилотларнинг =атнашчисидир) Кейинги фактор бу ҳукуматлараро ташкилотлар бир-бирлари билан ўзаро умумий ва ани= тавсифга эга битимлар тузиш =обилиятидир. Ушбу турдаги шартномалар тузишга бўлган ҳу=у= лаё=ати 1996 йил 21 мартдаги Давлатлар ва хал=аро ташкилотлар ёки хал=аро ташкилотлар ўртасидаги шартномалар ҳу=у=и тўрисидаги Вена конвенциясининг 6-моддасида келтирилган.

2. Махсус ҳу=у= ва мажбуриятларнинг мавжудлиги. Хал=аро ҳукуматлараро ташкилотларнинг ҳу=у= субъектчилиги критерийси =уйидаги мазмунга эга бўлиб, хал=аро ташкилот давлат ҳу=у= ва мажбуриятларидан фар= илувчи ҳу=у= ва мажбуриятларга эгадирлар. Масалан, ЮНЕСКО Низомида ташкилотнинг =уйидаги мажбуриятлари =айд этилган: а) мавжуд ахборот воситаларидан фойдаланиб хал=ларнинг я=инлашувига ва ўзаро тушунишни шакллантиришга кўмаклашиш; б) хал= таълими ва маданиятни ривожлантиришни ра\батлантириш; в) билимни са=лаш, кенгайтириш ва тар=атишга кўмаклашиш.

3. Ўз функцияларини эркин амалга ошира олиш ҳу=у=ининг мавжудлиги. Ҳар бир ҳукуматлараро ташкилот ушбу ташкилот ички ҳу=у=ини ташкил этувчи таъсис ҳужжатида, фаолият =оидаларига, молиявий =оидаларига ва бош=а ҳужжатларга эга бўлади. Кўпгина ҳолларда ўз функцияларини бажаришда ҳукуматлараро ташкилотлар назарда тутилган ваколатларидан келиб чи=иб ҳаракат =иладилар. Ўз функцияларини бажариш давомида улар аъзо бўлмаган давлатлар билан ҳу=у=ий муносабатда бўладилар. Масалан, БМТ унга аъзо бўлмаган давлатларнинг БМТ Низоми 2-моддасида белгиланган тамойилларга амал =илишларини таъминлайди, чунки бу хал=аро хавфсизлик ва тинчликни са=лаб туриш учун зарур бўлиши мумкин. Ҳукуматлараро ташкилотларнинг муста=иллигини биз ушбу ташкилот ички ҳу=у=ини ташкил этувчи меъёрларни амалга оширишда кузатишимиз мумкин. Улар ўз функцияларини амалга ошириш ма=садида ёрдамчи органлар тузишга ҳа=лидирлар. Ҳукуматлараро ташкилотлар фаолият таркибини ва бош=а маъмурият =оидаларини =абул =илишлари мумкин. Ташкилот аъзолар тўлови бўйича =арздор ҳар =андай аъзони овоз беришдан маърум этиш ҳу=у=ига эга. Сўнгиси, ҳукуматлараро ташкилотлар, агарда уларнинг аъзоси фаолият муаммолари юзасидан берилган тавсияларни бажармаса, ундан тушунтириш талаб =илишлари мумкин.

4. Шартномалар тузишга бўлган ўу=у=нинг мавжудлиги. Хал=аро ташкилотларнинг шартномалар тузишга бўлган ўу=у= лаё=ати хал=аро ўу=у= субъектликнинг энг муѳим критерийлари сирасига киритишимиз мумкин. Чунки хал=аро ўу=у= субъектининг асосий характери хусусиятларидан бири бу хал=аро ўу=у= меъёрларини ишлаб чи=ишга бўлган лаё=атидир.

Ўз ваколатларини амалга ошириш тартибда хал=аро ташкилотлар оммавий-ўу=у=ий, хусусий-ўу=у=ий ёки аралаш характерга эга бўладилар. Умуман олганда, ўар =айси ташкилот 1986 йилги Давлатлар ва хал=аро ташкилотлар ёки хал=аро ташкилотлар ўртасидаги шартномалар ўу=у=и тў\рисидаги Вена конвенцияси талабларидан келиб чи=иб шартномалар тузишлари мумкин. Хусусан, Конвенция му=аддимасида айтилганидек, хал=аро ташкилот ўз функцияларини бажариш ва ма=садларига эришиш учун зарур бўлган даражада шартномалар тузиш ўу=у=ига эгадирлар. Конвенциянинг 6-моддасида белгиланганидек хал=аро ташкилотнинг шартномалар тузиш ўу=у= лаё=ати ушбу ташкилот =оидалари томонидан тартибга солинади. Ўзининг ўу=у=ий табиати ва юридик кучига кўра хал=аро ташкилотларнинг шартномалари хал=аро ўу=у=нинг бирламчи субъектлари ўртасида тузилган битимлардан фар= =илмайди. Бу ўолат 1969 йилги Хал=аро шартномалар ўу=у=и тў\рисидаги Вена конвенциясининг 3-моддасида тў\ридан тў\ри кўрсатилган.

5. Хал=аро ўу=у= меъёрларини яратишда иштирок этиш. Хал=аро ташкилотнинг ўу=у= яратиш жараёнидаги фаолияти ўу=у= меъёрларини яратиш ўамда уларни кейинчалик мужассамлаштириш, ўзгартириш ёки бекор =илишни =амраб олади. Шунини алоўида таъкидлаб ўтиш лозимки, ўеч =андай хал=аро ташкилот, шу жумладан универсал ташкилот ўам (масалан, БМТ, унинг ихтисослашган муассасалари) «=онун чи=ариш» ваколатига эга эмас. Бу хусусан, хал=аро ташкилот томонидан =абул =илинган резолюциялардаги =оидалар ва шартнома лойиҳалардаги ўу=у=ий меъёрлар давлат томонидан биринчидан, хал=аро ўу=у=ий меъёр сифатида, иккинчидан, ушбу давлат учун мажбурий деб тан олинмо\и лозим эканлигини англатади.

Хал=аро ташкилотнинг ўу=у= яратувчилик ваколати чексиз эмас. Ўу=у= яратувчилик тури ва ўажми ушбу ташкилотнинг таъсис ўужжатида =атий белгиланади. Ўар бир ташкилотнинг низоми индивидуал бўлганлиги сабабли, хал=аро ташкилотлар ўу=у= яратиш ваколатлари ўажми тури ва йўналиши бир-бирлариникидан фар= =илади. Хал=аро ташкилот ўу=у= яратиш соҳасидаги ваколатлари ўажмини, унинг таъсис ўужжати таўлил этиб чи==андан сўнг ани= таърифлаш мумкин бўлади.

Хал=аро ўу=у=ий адабиётларда хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= яратувчанлик фаолияти асослари хусусида икки ну=таи назар айтиб ўтилган. Баъзи бир муаллифлар фикрича, хал=аро ташкилот унинг таъсис ўужжатида ани= кўрсатилмаган бўлса ўам ўу=у= меъёрларини ишлаб чи=иш ва тасди=лаш ўу=у=ига эгадир. Бош=а муаллифлар эса, хал=аро ташкилот ўу=у= яратувчанлик лаё=ати унинг таъсис ўужжатида ани= белгиланган бўлиши керак деган фикрни билдирадилар. Соддалаштириб айтадиган бўлсак, хал=аро ташкилот низомида у ўу=у= яратувчанлик функцияси билан шу\улланиш мумкинлиги ани=

белгиланмаган бўлса, ташкилот ўу=у= яратиш фаолияти билан шу\улланишга ўа=ли эмас.

К.Скубишевский фикрича, ташкилот ички ўу=у= меъёрларидан бош=а ўу=у= меъёрларини тасди=лай олиш учун унинг таъсис шартномасида ёки аъзо давлатлар томонидан тузилган бош=а ўужжатда белгиланган ани= ваколатларга эга бўлмо\и шарт.¹ П. Райдонов ўам шу позицияда бўлиб, унинг фикрича, хал=аро ташкилотга нисбатан назарда тутаётган(подразумеваемой) ваколат позициясидан ёндашмаслик лозим, чунки ушбу концепция таъсис ўужжатининг ревизиясига олиб келиши мумкин. П. Райдонов, хал=аро ташкилот ўу=у= яратувчанлик лаё=ати ва чегараси унинг таъсис ўужжатида ани= белгиланиши лозимлигини таъкидлайди.²

Хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= яратувчанлик амалиёти тайлили шуни кўрсатмо=даки, биринчи, гуруҳ муаллифлари ўа=и=атга я=инро= позицияни эгаллаганлар. Масалан: кўпгина хал=аро ташкилотлар низомларида хал=аро ўу=у= меъёрларини тасди=лаш ваколатлари кўрсатилмаган, лекин улар бу жараёнда фаол иштирок этадилар. Яна бир бош=а ўолатни алоўида таъкидлаб ўтиш жоиз, хал=аро ташкилотлар хал=аро ўу=у= меъёрларини яратишда бир хил ваколатларга эга эмаслар. Хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= яратувчилик фаолиятлари махсус йўналишга эга бўлиб, ушбу ташкилотнинг ма=садларига тўла мувофи= келиши шарт.

Барча хал=аро ташкилотлар ўам ўу=у= яратувчилик ваколатларига эгаллигиёки эга эмаслигини ани=лаш мўйим. Бунинг учун умуман ўу=у= яратиш бос=ичларини ва хал=аро ташкилотларда ўу=у= яратувчилик жараёнларини кўриб чи=иш лозим бўлади.

Кейин =андай хал=аро ташкилотлар ўу=у= яратувчанлик ваколатига эга деган саволга жавоб бериш лозим бўлади. Агарда ўу=у= яратувчанлик бос=ичлари бўйича =арайдиган бўлсак, ўу=у=ий онгга (правосознание) хал=аро ташкилотлар, олимлар жамоаси ва алоўида мутахассислар эгадирлар.

Хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= яратиш лаё=атининг муўим критерийларидан бири бу уларнинг ўу=у= субъекти эканлигидир. Хал=аро ноўкуматлараро ташкилотлар хал=аро ўу=у= субъектлари бўлиб ўисобланмайдилар ва шу сабабдан ўам хал=аро ўу=у=ий меъёрларни тасди=лаш ваколатга эга эмаслар. Лекин ушбу ташкилотларнинг хал=аро муносабатлардаги ўрнини инкор этиш ўам нотўридир. Биро= уларни ўукуматлараро ташкилотлар билан бир хил деб ўисоблаш ўам ўа=и=атдан анча йиро=. Г.Тункин фикрича, ушбу ташкилотларнинг тегишли ўужжатлар лойиҳалари хал=аро ўу=у=ий меъёрлар яратиш жараёнида хал=аро ўу=у= доктринаси тутган ўринни эгаллайди.¹

Ўу=у= яратувчилик ваколоти тўли= ўажмда , яъни ўу=у= яратиш бос=ичини =ўшиб ўисоблаганда фа=атгина ўу=у=ий меъёрларни ишлаб чи=иш, мужассамлаштириш ёки ўзгартира олиш мумкин бўлган хал=аро ташкилотларга тегишлидир.

¹ Skubiszewski K. "Uchwały prawotworecze organizacji międzynarodowych" Poznan, 1965. p.178

² Райдонов П.

¹ +аранг: Тункин Г.И. «Теория международного права». М., 1970. стр.214

Хал=аро ташкилотнинг ўу=у= яратиш, агарда хал=аро ўу=у=нинг прогрессив ривожланишига хизмат =илсагина ўу=у=ли бўлиб ўисобланади. Бу БМТ Низомида, хусусан му=аддима, 1 ва 13 моддаларидан келиб чи==ан. Хал=аро ташкилот ўу=у= яратувчилик фаолиятига =ўйиладиган асосий талаб, бу улар томондан ишлаб чи=илган ўу=у=ий меъёрлар хал=аро ўу=у=нинг умуман олинган тамойилларига ва императив меъёрларига мос келиши талабидир.

Шундай =илиб, хал=аро ташкилотларнинг ўу=у= яратувчилик фаолияти хусусида =уйидагича хулосаларни беришимиз мумкин: 1) Хал=аро ташкилотнинг ўу=у= яратиш фаолияти хал=аро ўу=у=нинг прогрессив ривожланишига таъсир =илсагина ўу=у=ий бўлиб ўисобланади; 2) ўу=у= яратувчилик ваколоти тўли= ўажмда фа=атгина хал=аро ўу=у=нинг субъектлари бўлган хал=аро ташкилотларга тегишлидир; 3) хал=аро ташкилотлар уларнинг таъсис ўужжатларида белгиланган ўажмда ва ўу=у= яратувчанлик ваколотида эгадирлар.

Хал=аро ташкилотлар оддий хал=аро ўу=у= нормаларининг яратилишида сезиларли ўринни эгаллайдилар. Ушбу ташкилотлар =арорлари одат меъёрларининг пайдо бўлишига, ўаракатида ва тугатилишига кўмаклашади.

Хал=аро ташкилотнинг ўу=у= яратувчанлик фаолияти турлича шаклда бўлиши мумкин: ўу=у= меъёрларини яратиш жараёнида кўмаклашишдан то ўу=у= меъёрларини яратишгача, бунда, ушбу ўу=у= меъёрлари фа=ат аъзо давлатлар учун мажбурий бўлиши баъзида эса аъзо бўлмаган давлатлар учун ўам мажбурий характер касб этиши мумкин бўлади.

6. Иммунитет ва имтиёзларга эга бўлиш ўу=у=ининг мавжудлиги. Иммунитет ва имтиёзларсиз ўар =андай хал=аро ташкилот нормал амалий фаолият юрита олмайди. Баъзи ўолларда иммунитет ва имтиёзларсиз ўажми махсус келишувларда белгиланса, баъзи ўолларда эса ички =онунчилик билан белгиланади. Аммо умумий тарзда иммунитет ва имтиёзларга эгалик ўу=у=и ўар бир ташкилотнинг таъсис ўужжатида мустаўкамланган бўлади. Масалан, БМТ ўз аъзолари ўудудида унинг ма=садлари учун зарур ўажмдаги иммунитет ва имтиёзлардан фойдаланади (Низомнинг 105-моддаси). Европа Тара==иёт ва Тикланиш Банки мол-мулки, активлари =аерда бўлишидан, уларни са=ловчи ким бўлишидан =атъи назар тинтув, конфискация, экспроация ёки олиб =ўйишнинг бош=а шаклидан ёки ижроия ва =онуний ўаракатлар билан бегоналаштиришдан иммунитетига эга бўлиб ўисобланади.(ЕТТБни таъсис этиш тў\рисидаги Келишув 47-модда) Иммунитетлар ва иммунитетлар ўажми у ёки бу ташкилотнинг =ароргоўи тў\рисидаги, бош=а давлат ўудудида ёки ташкилотда ваколатхонасини таъсис этиш тў\рисидаги келишувларда янада ани=ро= =илиб белгиланади. Масалан, Россия Федерацияси ва БМТ ўртасида Россияда БМТнинг бирлашган ваколатхонаси таъсис этиш тў\рисидаги 1993 йилдаги Келишувга мувофи=, БМТ унинг мол-мулки фонд ва активлари, =аерда ва кимнинг тасарруфида бўлишидан =атъи назар ўар =андай шаклдаги судловдан иммунитетга эга, фа=атгина агарда БМТ ўзи ушбу иммунитетдан воз кечиши бундан мустасно. БМТ Ваколатхонаси биноси дахлсиздир. Россия Федерациясининг тегишли мансабдор шахслари, Ваколатхона раўбарининг рухсати билан ёки у томонидан тасди=ланган шартлар асосида Ваколатхона ўудудида ўз мажбуриятларини бажаришлари мумкин. БМТ, Ваколатхона архиви ва уларга тегишли бўлган бош=а ўужжатлар =аерда ва кимда

са=ланишидан =атъи назар дахлсиздир. БМТ ва Ваколатхона уларнинг архивлари, даромадлари ва бош=а мол-мулклари барча тўридан-тўри соли=лардан, божхона йўимлари ва тўловларидан озод этилади шунингдек, хизмат юзасидан фойдаланиладиган предметларни олиб кириш ва олиб чи=ишдаги импорт ва экспорт таъ=и=лардан озод этилади. БМТ номидан иш олиб боровчи шахслар БМТ дастурларини амалга ошириш давомидаги ҳаракатлари сўзлаганлари ёки ёзганлари учун суд жавобгарлигига тортилишлари мумкин эмас. Аммо иммунитет ва имтиёзлар тегишли шахсларга уларнинг шахсий фойдалари учун эмас, балки ташкилот манфаатлари учун берилади. Олий мансабдор шахс (Бош Котиб, Бош Директор ва шу кабилар) бирор бир шахсга берилган иммунитет ва имтиёзлардан воз кечиш мумкин, бунда иммунитет одил судловни амалга оширишда тўс=инлик =илса ва ундан ташкилот манфаатларига зарар етказмасдан воз кечиш мумкин бўлса.

7. Хал=аро ҳу=у= нормаларини бажарилишини таъминлаш ҳу=у=ининг мавжудлиги. Хал=аро ташкилотларнинг хал=аро ҳу=у= меъёрларини бажарилишини таъминлаш бўйича ваколатининг мавжудлиги ташкилотнинг аъзо-давлатларига нисбатан муста=ил эканлигидан далолат бериб, ҳу=у= субъектчилигини муҳим белгиси бўлиб ҳисобланади.

Бунда асосий воситалар хал=аро жавобгарлик ва назорат институтлари, ҳамда санкция =ўллаш кабилар бўлиб ҳисобланади. Назорат функциялари икки усулда амалга оширилади: аъзо-давлатлар томонидан ҳисобот-маърузалар та=дим этилиши, назорат =илинвучи объект ёки ҳолатни жойида кузатиш ва тад=и= этиш. Назоратнинг кўпро= тар=алган шакли аъзо-давлатлар томонидан ҳисобот-маърузалар та=дим этилишидир. Масалан, ЮНЕСКО Низоми ҳар бир аъзо-давлатни Бош конференция томонидан белгиланган шаклда ва муддатларда унинг муассасаларига тегишли бўлган =онунлар низомлар ва статистик ахборотлар хусусида, илм-фан, таълим-маданият соҳаларидаги ривожланиш тўрисидаги маълумотлар, шунингдек Бош конференция тавсия ва конвенцияларнинг бажарилиши тўрисидаги маълумотларни акс эттирган ҳисобот-маъруза та=дим этиши мажбуриятини юклайди. (VIII-модда)

Хал=аро ташкилотлар томонидан =ўлланилиши мумкин бўлган хал=аро-ҳу=у=ий санкцияларни икки гуруҳга ажратиш мумкин: а) барча хал=аро ташкилотлар =ўллаши мумкин бўлган санкциялар; б) =атъий белгиланган ташкилотлар =ўллашга ваколатли бўлган санкциялар.

Биринчи гуруҳ санкцияларига хусусан, ташкилот аъзолигидан чи=ариш, тўхтатиб =ўйиш, аъзоликка =абул =илишни рад этиш, ҳамкорликнинг маълум соҳалари муаммолари бўйича хал=аро ало=алардан чи=ариш ва шу кабилар киритилди.

Иккинчи гуруҳда берилган санкцияларнинг =ўлланилиши ушбу ташкилот ма=садларидан келиб чи=ади. Масалан, БМТ Хавфсизлик Кенгаши хал=аро хавфсизлик ва тенгликни са=лаш ма=садида =уру=лик, ҳаво ёки денгиз кучлари ёрдамида мажбурлов ҳаракатларини амалга ошириш ҳу=у=ига эга. Ушбу ҳаракатлар сирасига, БМТ аъзолари =уру=ликдаги, денгиз ва ҳаво =ўшинларининг =амал, намоёиш ёки бош=а ҳарбий операцияларини киритиш мумкин.

8. Хал=аро-ùу=у=ий жавобгарлик. Муста=ил тузилмалар сифатида фаолият юритиб, хал=аро ташкилотлар хал=аро-ùу=у=ий жавобгарлик субъектлари бўлиб ўисобланадилар. Масалан, хал=аро ташкилотлар ўз мансабдор шахсларининг \айриùу=у=ий ўаракатлари учун жавобгар бўладилар. Ташкилот жавобгарлиги, агарда у иммунитет ва имтиёзларни суистеъмол =илганда вужудга келади. Таъкидлаб ўтиш жоиз, хал=аро ташкилотлар ўз функцияларини бузганда, давлатлар ва бош=a ташкилотлар билан тузилган келишувларни бажармаганлиги, хал=аро ùу=у= субъектларининг ички ишларига аралашганида, уларнинг сиёсий жавобгарлиги вужудга келади. Ташкилотларнинг моддий жавобгарлиги ўз хизматчи, ходимларининг =онуний ùу=у=ларини бузганида пул суммалари та=симотини нотўри ўтказганида ва ў.к.ларда вужудга келади. Улар яна, =ароргоўлари жойлашган ўдуд ùукумати олдида, но=онуний ўаракатлари учун, масалан, ерни но=онуний равишда ўзлаштириш, коммунал тўловларни ўз ва=тида амалга оширмаганлик, санитария =оидаларини бузганлик ва ў.к.лар учун ўам жавобгар бўладилар.

§ 4 Хал=аро ташкилотлар аъзолиги.

+оидага кўра, ташкилотлар таъсис ўужжатларида аъзолар категориялари ва ташкилотга кириш, аъзоликдан чи=ишнинг критерийлари хусусида =уйидаги =оидалар белгиланган бўлади:

1. Хал=аро ташкилотлар аъзолари категориялари. /арбий доктрина учун хал=аро ташкилотлар аъзоларини икки категорияга ажратиш характерлидир: тўла ùу=у=ли ва тўла ùу=у=ли бўлмаган аъзолар. Улар фикрича, тўла ùу=у=ли аъзолар сирасига давлатлар киради, тўла ùу=у=ли бўлмаган аъзолар гуруьига эса бош=ариладиган ўудудлар, яъни тўла муста=илликка эришмаган ўудудлар ва айрим суверен давлатлар ўам киритилади. Россия юристлари эса ушбу бўлинишни =оралаб, барча аъзолар бир хил ùу=у==а эга бўлишлари лозим деб таъкидлайдилар.

Хал=аро ташкилотлар аъзоларининг тўла ùу=у=ли ва тўла ùу=у=ли бўлмаганлар сирасига ажратилиши метропол давлатларнинг колониялари устидан устунликларини =онунийлаштиради. Хал=аро ўукуматлараро ташкилотлар бир таркибдаги аъзоларни бирлаштирадилар, улар тенгдирлар. Шу сабабдан хал=аро ўукуматлараро ташкилотлар аъзоларининг тўла ва тўла бўлмаган ùу=у=ли аъзоларига ажратилиши унча катта бўлмаган гуруьдаги /арб давлатлари зўравонликлари учун асос яратади.

Хал=аро ташкилотлар аъзоларининг Бошлан\ич, биринчи даражали (бирламчи) ва =ўшилган аъзоларга бўлиниб, гуруьланиши ўам унчалик тўри эмасдир.

Бошлан\ич аъзолар бўлиб ўисобланувчи давлатлар, булар ташкилот таъсис ўужжатининг ишлаб чи=иш бўйича конференцияда иштирок этган, ушбу ўужжатни имзолаган ва тегишли муддатларда ратификация =илган давлатлардир. Инглиз тилида ушбу давлатлар original members деб номланади. Агарда ушбу термин бошлан\ич аъзолар деб таржима =илинса, унинг синонимлари бўлиб «бирламчи», «бош», «асосий» каби сўзлардир. Бундан =уйидагича маъно келиб чи=иши мумкин, яъни бошлан\ич аъзолар =олган иштирокчи аъзолар фаолиятига раўбарлик =иладилар ва бошлан\ич аъзолар фикрлари доимо эътиборга олинмо\и

керак деган тасаввур пайдо бўлади. Хал=аро ташкилотлар аъзоларининг биринчи даражали ва иккинчи даражали аъзоларга ажратилиши суверен давлатлар тенглиги тамойилига зиддир. Шу сабабдан, аъзоларнинг категорияларга ажратилиши умуман олганда ўч =андай ўу=у=ий о=ибатларни яъни ўу=у=, мажбуриятлар ва ваколатлар соҳасида о=ибатларни келтириб чи=армаслиги тасодифдан эмас. Шу ўринда бир савол келиб чи=ади, хал=аро ташкилот асосчиларини нима деб ёки =андай номлаш керак? Бизнинг фикримизча, француз тилидан олинган таржима омадлиро= чи==ан. Француз тилида ушбу гуруҳ аъзолари «origine» атамаси =ўлланилиб, «ибтидо», «бошланиш», «вужудга келиш» маъноларни англатади. Шундай =илиб, ташкилот таъсис ўужжатни =абул =илишда иштирок этган ва уни белгиланган тартибда ратификация =илган давлатларни «таъсисчи аъзолар» деб номлаш лозим.

Хал=аро ташкилотга аъзоларнинг иккинчи гуруҳи, яъни =ўшилган аъзолар категорияси ҳам унчалик тўри эмасдир. Бизнингча, хал=аро ташкилотнинг таъсис этишида иштирок этган аъзолар «таъсисчи аъзо» деб номланиши, кейин аъзоликка =абул =илинган давлатлар оддийгина «аъзо» деб номланиши тўриро=дир.

Келинг энди, хал=аро ташкилотларнинг =исман аъзолари деб номланувчи яна бир аъзолар категориясини кўриб чи=асак. Ушбу категория аъзоликнинг моҳияти шуки, бунда давлат (ёки тегишли хал=аро ташкилот) хал=аро ташкилотнинг аъзоси бўлиб ўисобланмасдан, ташкилот ани= органи ишида иштирок этади. Ушбу шакл ташкилотга ўаётим муўим муаммоларни ўал этишда давлатларни расмий аъзоликка =абул =илмасдан жалб этиш имконини беради. Шу сабабдан, кўпгина хал=аро ташкилотлар =исман аъзолик институтини ташкил этиш тўрисидаги тегишли меъёрий ўужжатларни тасди=ладилар.

Масалан, ФАОнинг 1970 йилги XVII Конференциясида ташкилот аъзоси бўлмаган давлатлар, ФАО органлари ишида =атнашишга рухсат беришни назарда тутувчи тузатишлар ташкилот Низоми ва Иш юритиш Умумий =оидаларига киритилди.

2. Ташкилотга аъзоликка =абул =илиниш шартлари. +арийб барча хал=аро ташкилотлар таъсис ўужжатларида ушбу ташкилот тамойилларига =ўшилувчи барча давлатлар аъзолиги учун очи= деб белгиланган. Ташкилот аъзолари икки категорияга: таъсис этувчи аъзолар ва аъзолар категорияларига бўлинадилар.

Таъсис этувчи аъзолар–бу ташкилот таъсис ўужжатида ишлаб чи=иш ва =абул =илишда иштирок этган давлатлардир. Улар учун ташкилотга аъзоликка =абул =илинишининг имтиёзлиро= шартлари белгиланади. Хусусан, ўар =андай таъсисчи, ташкилот бош мансабдор шахсга ташкилот таъсис ўужжатида назарда тутилган мажбуриятларни расман =абул =илганлигини билдириб, аъзо бўлиши мумкин. Бош=а давлат эса, бунинг учун аъзо давлатларнинг учдан икки =исм овозини олиши лозим. Ташкилот аъзолари бўлиб, давлатлар, хал=аро ташкилотлар, автоном ўудудлар ва =арам ўудудлар ҳам ўисобланишлари мумкин.

Хал=аро ўу=у=нинг умум тан олинган тамойили–давлатларнинг суверен тенглиги тамойилига кўра ўар =андай давлат хал=аро ташкилотга аъзо бўлиши ёки аъзо бўлмасликка ўа=лидир, Шу сабабдан, давлатнинг бирор хал=аро ташкилотга аъзоликка =абул =илинишни чеклаш хал=аро ўу=у=нинг бузилиши бўлиб ўисобланади.

Ташкилот аъзолари бош=а хал=аро ташкилотлар ҳам бўлиши мумкин. Масалан, Европа Иттифоқи И=тисодий ҳамкорлик ва тара==иёт Ташкилотининг ҳамда Ози=-ов=ат ва =ишло= хўжалиги Ташкилоти (ФАО) ва бош=аларнинг аъзосидир. Автоном ва =арам ўдудлар ҳам ташкилот аъзолари бўлишлари мумкин. Масалан, Фарер ороллари, Гренландия ва Аланд ороллари Шимолий кенгашга ўз депутатларини юбордилар. Фарер ороллари ва Гренландия депутатлари Дания делегацияси таркибида, Аланд ороллари депутатлари эса-Финляндия органлари таркибига кирдилар.

+арам ўдудлар ассоциирланган аъзолар бўлиб ўисобланадилар. Масалан, Британиянинг Виргиния ороллари, Терпс ва Койкос ороллари ассоциирланган аъзолар сифатида Кариб ҳамжамиятига ва кариб умумий бозорига киритилганлар. Бир =атор ташкилотлар умумий талаб-таъсис ўужжати =оидаларига =атий амал =илиш-талаби билан бирга номзодларга =ўшилган талабларни =ўядилар. Масалан, нефть экспорти билан шу\улланувчи мамлакатлар Ташкилоти (ОПЕК) аъзолигига ҳам нефтьни аҳамиятли ми=дорда экспорт =илувчи давлатлар =абул =илинади. Ассоциирланган аъзо статутини, тўла =онли аъзо бўлиши учун етарли овоз тўплаб олмаган давлатларга берилади.

Хал=аро молия корпорацияси, Хал=аро валюта фонди ва Хал=аро тара==иёт ассоциациясига фа=ат Хал=аро тара==иёт ва Тикланиш Банкнинг аъзо-давлатларига аъзо бўлишлари мумкин.

3. Ташкилот аъзоларининг ўу=у= ва мажбуриятлари. Хал=аро ташкилотлар таъсис ўужжатлари ва фаолиятлари тайлили шуни кўрсатмо=даки, аъзо-давлатлар ўу=у= ва мажбуриятларини икки категорияга бирлаштириш мумкин: индивидуал ва коллектив ўу=у= ва мажбуриятлар. Ташкилотнинг ўар =андай аъзоси ушбу ташкилотнинг ўамкори сифатида индивидуал ўу=у= ва мажбуриятларга эга бўлади. (масалан, =ароргоў тў\рисидани, ўамкорлик тў\рисидани келишувларда томонлардан бири сифатида) Г.Шермерс ва Блонкер фикрича, хал=аро ташкилот аъзолиги икки томонлама характерга эга: бир томондан давлат ташкилот механизмининг алоўида =исми сифатида ўаракат =илади, бош=а томондан унинг муўим ўамкори бўлиб ўисобланади. Шундай =илиб, хал=аро ташкилот ўз аъзоларига ва ўз аъзолари билан биргаликда иш олиб боради.¹

+оиданига кўра, индивидуал ўу=у= ва мажбуриятлар ташкилот таъсис ўужжатларида ёки унинг =арорларида белгиланган бўлади. Масалан, кўпгина ўолларда ташкилот келишув депозитарийси, яъни са=ловчиси бўлиб ўисобланади. Ушбу турдаги мажбуриятларга аъзоларнинг бир маромда аъзолик бадалларини тўлаб бориши, белгиланган муддатда таъсис шартномаси ёки конвенциянинг бажарилганлиги хусусида ўисобот бериб туриш мажбуриятлари кирди.

Давлатларнинг коллектив ўу=у= ва мажбуриятлари хал=аро ташкилот таъсис ўужжатида ёки унинг резолюциясида белгиланган бўлади. Ушбу турдаги ўу=у= ва мажбуриятлар умумий адресатларга эга, яъни барча аъзоларга ёки ташкилотнинг икки ёки ундан орти= аъзоларга тегишли бўлади. Бунда барча аъзолар манфаатларига тегишли бўлган ўаракатларни биргаликда амалга оширишни назарда тутилади.

¹ +аранг: Schermers G and Blocker H International Institutional Law. The Hague /London/Boston 1995 p.65

Аъзо-давлатлар $\dot{u}=u=$ ва мажбуриятларини уч гуруҳга бирлаштириш мумкин: а) хал=аро $\dot{u}=u=$ меъёрлари ва умум тан олинган тамойилларидан келиб чи=увчи $\dot{u}=u=$ ва мажбуриятлар; б) давлатларнинг ташкилот ички фаолиятига бевосита тегишли бўлган $\dot{u}=u=$ ва мажбуриятлари; в) ташкилотнинг таъсис \dot{u} ужжати асосий =оидаларига риоя этиш билан бо\ли= $\dot{u}=u=$ ва мажбуриятлар.

4. Аъзоликни тугатиш. Хал=аро ташкилотдан чи=иш муаммоси бевосита кенгро= муаммо билан бо\ли=—институционал \dot{u} ужжат \dot{u} исобланувчи хал=аро шартномани денонсация =илиш шарти билан бо\ли=. Ташкилотларнинг таъсис \dot{u} ужжатларида аъзоликни тугатишнинг беш усули муста\камланган: а) \dot{u} ойишга к\ра аъзоликдан чи=иш; б) автоматик тарзда чи=иш; в) чи=ариш; г) давлатнинг тугатилиши; е) ташкилотнинг тугатилиши.

+арийб барча хал=аро ташкилотлар таъсис \dot{u} ужжатларида аъзоликни \dot{u} ойишга к\ра тугатиш к\рсатиб \тилан. $\dot{U}=u=$ ий ну=таи назардан =араганда, ташкилот таъсис \dot{u} ужжатларида аъзоликни тугатишнинг ушбу усули к\рсатилмаса \ам давлатлар \злари \dot{u} ойлаган ва=тда аъзоликдан чи=ишлари мумкин.

Ташкилот аъзолигидан чи=иш бир =атор мажбурий талаблар билан бо\ли=: таъсис \dot{u} ужжати денонсация =илиш т\рисидаги ёзма мурожаатноманинг зарурлиги; аъзоликдан чи=иш т\рисидаги аризанинг кучга киришини белгиловчи муддатнинг \рнатилиши билан; аъзоликдан чи=иш талабларининг кенгро= ваколатли ташкилотлар билан келишиб олинганлиги билан бо\ли=дир. Автоматик тарзда аъзоликдан чи=иш \dot{u} ойишга к\ра аъзоликдан чи=ишнинг бир к\ринишидир. Ушбу \олатнинг мо\ияти шуки, давлат вужудга келган шарт-шароитлар талабига биноан аъзоликни тугатишга мажбур бўлади. Масалан, Хал=аро валюта фондининг аъзолигидан чи==ан давлатлар автоматик тарзда уч ойдан с\нг Хал=аро тара==иёт ва тикланиш Банкнинг аъзолигидан чи=арилади.

Чи=арилиш аъзоликни тугатишнинг бир шакли сифатида ташкилотнинг \зи томонидан унинг манфаатларини \dot{u} имоя =илиш ма=садида санкция сифатида =\лланилади. Хал=аро ташкилот низоми =оидаларини систематик тарзда бузиб келган давлат ташкилотдан чи=арилиши мумкин, \атто бу \а=да таъсис низомида т\ридан-т\ри к\рсатилмаган бўлса \ам. Масалан, Европа Иттифо=и Низоми 8-моддасига биноан, инсон $\dot{u}=u=$ лари \dot{u} имояси т\рисидаги меъёрларни =\пол бузган аъзога Иттофо=дан чи=иш таклиф этилиши мумкин. Аъзо давлатнинг тугатилиши деганда давлатларнинг $\dot{u}=u=$ ий ворислиги назарда тутилади, яъни давлатнинг бош=аси билан алмашинуви. Ташкилотларга ворис сифатида \тишда муаммолар, яъни муста=ил давлат пайдо бўлиб =олганида, давлат \dot{u} удудлари ажралиб кетганида ёки бирлашганда вужудга келиши мумкин. Янги муста=ил давлат \ар =андай ташкилотга $\dot{u}=u=$ ий ворислик т\рисида хабар бериб, \з статусини белгилашга \а=лидир. Икки ёки ундан орти= давлатнинг бирлашувида, меросх\р давлат =айси давлат ташкилотни тарк этиши, \амда =айси давлат ушбу \амжамиятни ташкилотда вакили бўлишини белгилайди. Ташкилотнинг тугатилиши о=ибатида аъзоликни тугатилиши англатади. \озирда фаолият юритаётган ташкилотлар турлича й\ллар билан тугатилишлари мумкин. \а=и=атга я=инро\и, бу ташкилотдан маълум ми=дордаги давлатларнинг чи=иши. Масалан, \рта ер денгизида бали=чилик бўйича Бош кенгашнинг низомида белгиланишича, ташкилот \dot{u} з фаолиятини тугатади, =ачонки унда =атнашувчи

давлатлар сони бештадан кам бўлса. Умумий белгиларга эга эканлигига =арамасдан, аъзоликни тугатилишдан аъзоликни тўхтатилишини фар=лаш лозим. Биринчидан, уларнинг иккаласи ҳам иродавий ҳаракатлар натижасидир. Иккинчидан, ушбу ҳаракатлар содир этилганида аъзо-давлат ташкилот ишида фактик жиҳатдан иштирок этмайди. Учинчидан, аъзоликнинг тугатилиши ва тўхтатилиши айри=у=ий ҳаракатлар учун санкция сифатида байоланиши мумкин. Бу билан бирга улар ўзига хос хусусиятларга эгадирлар. Аъзоликни тугатиш–тугалланган жараён бўлиб ўйсобланади, тўхтатиб туриш эса давомли жараёндир. Аъзоликни тугатган давлат ташкилотга =абул =илиш учун зарур шартларни бажарганидан сўнг доимий аъзоликни =айта тиклаши мумкин. Аъзоликни тўхтатиб туриш эса амалий ҳаракатлар содир этилишини талаб этмайди. Аъзоликни тугатиш аъзо-давлат ташкилот олдидаги мажбуриятларини бажариши билан кучга киради. (Масалан, молиявий, мулкӣ) Аъзоликни тўхтатиб туришда ушбу мажбуриятлар гўёки музлатилади, яъни тўхтатиб =ўйилади.

Аъзоликни тўхтатиб туриш икки усул билан амалга ошириши мумкин: кўнгилли (ўйишга кўра) ва мажбурий. Ҳар =андай давлат ташкилотдаги ўз аъзолигини маълум ва=тга тўхтатиб туриши мумкин. Ушбу =адам баъзан вужудга келтирилган бўлиши мумкин, масалан, ташкилот томонидан ушбу аъзонинг ўу=у=ларини камситувчи =арор =абул =илинганида; ташкилот ишида тўли= =атнашишга тўс=инлик =илувчи ўлатнинг мамлакат ичида вужудга келиши ва ў.к. Кўриб ўтилган ўлат, яъни аъзоликни тўхтатиб туриш усули давлат томонидан ташкилот ижрочи котибини бу ҳа=да огойлантириши билан амалга ошириши мумкин. Бунда аъзоликни тўхтатиб туриш учун бош=а давлатларнинг розилиги талаб этилмайди.

Аъзоликни мажбурий тартибда ҳам тўхтатилиб турилиши мумкин. Бунда аъзо-давлат ўз мажбуриятларини бажармаганлиги ёки таъсис ўужжатида белгиланган асосий тамойилларнинг бузганлиги учун санкция сифатида =ўлланилади. Аъзоликни тўхтатиб турилишини тўли= ёки =исман бўлиши мумкин. Тўли= тўхтатилганида давлат ташкилотнинг олий ва ёрдамчи органлари ишида =атнашиш ўу=у=идан ташкилотнинг расмий ва бош=а ўужжатларини амал ўу=у=идан маўрум этилади. Аъзоликни =исман тўхтатилиши юмшо=ро= характерга эга бўлади. Масалан, давлат бош органлар сессияларида =атнашишга рухсат этилсада, лекин овоз бериш ўу=у=идан маўрум этилади.

§ 5. Хал=аро ҳарбий ва сиёсий ташкилотлар.

Шимолий Атлантика шартномаси Ташкилоти (НАТО) 1949 йил 4 апрелда Шимолий Атлантика шартномасининг 9-моддасига асосан ташкил этилган. НАТО ма=садлари бу–БМТ Низоми тамойилларига мувофи= барча аъзоларининг муста=иллиги ва хавфсизлигини ҳарбий ва сиёсий воситалар ёрдамида таъминлашдир. Ташкилот аъзо-давлатлар хавфсизлигини мустаўкамлаш ма=садида ҳар томонлама ҳамкорлик ва биргаликда ҳаракат =илиши ўз олдига ма=сад =илиб =ўйган. НАТО Европада демократия, инсон ўу=у=лари ва ўу=у=ий давлатнинг умумий =адриятлари асосида адолатли ва мустаўкам тинчликни ўрнатишга сафарбар =илинган. НАТО мамлакатлари коллектив муўофаза ва

тинчлик, ҳамда хавфсизликни са=лаш ма=садида ўз интилишларини бирлаштиришга келишишган.

Шимолий Атлантика шартномаси =атнашчилари ҳар =андай хал=аро низоларни, хал=аро тинчлик ва хавфсизликка таъдид солмасдан тинч йўл, ҳамда воситалар билан ҳал этиш мажбуриятларини олдилар. Улар ўз хал=аро муносабатларида куч ишлатиш ва куч ишлатиш билан таъдид =илишдан ўзларини тиядилар.

Шимолий Атлантика шартномасининг 5-моддасига биноан, НАТОнинг Европадаги ёки Шимолий Америкадаги бир ёки бир нечта аъзоларига ҳужум =илиниши, НАТОнинг барча аъзоларига =илинган ҳужум деб =абул =илинади. Шимолий Атлантика кенгаши, Мудофаавий режалаштириш +ўмитаси, Ядровий режалаштириш Гуруҳи, бош=а =ўмиталар ва Бош Котиб НАТОнинг раъбарий органлари бўлиб ўисобланадилар.

НАТОнинг ҳарбий структураси Ҳарбий =ўмиталардан, Доимий ҳарбий =ўмита ва Хал=аро ҳарбий штабдан иборатдир. НАТО таркибига... давлат киради. Ўзининг доимий ҳарбий =ўшинларига эга бўлмаган Исландия ҳарбий структурасига кирмайди. Лекин Исландия Ҳарбий =ўмитага фу=аровий мансабдор шахсни юбориш ҳу=у=ига эга. Исландия Ҳарбий режалаштириш +ўмитасида кузатувчи статусига эга. Исландия НАТОнинг =ўмондонлик структурасида иштирок этмайди, лекин у Шимолий Атлантика кенгашининг, Ядровий режалаштириш Гуруҳининг, Мудофаавий режалаштириш +ўмитаси ва Ҳарбий =ўмитанинг тўла ҳу=у=ли аъзосидир. 1966 йилда Франция НАТОнинг ҳарбий структурасидан чи=ди. Келажакда НАТОга Шар=ий Европанинг бир =атор мамлакатларни =абул =илиш назарда тутилмо=да. НАТОнинг Бош =ароргоҳи Брюссель шаҳрида жойлашган. Европа Кенгаши 1949 йил майда ташкил этилган. Ушбу Ташкилотнинг ма=сади инсон ҳу=у=ларини ўимоя =илиш, демократияни чу=урлаштириш, асосий ҳу=у=ий, таълим, ахборот, атроф-муҳитни ўимоя =илиш, со\ли=ни са=лаш каби масалаларда ҳамкорлик =илиш ва Европанинг барча давлатларини бирлаштириш кабилар киради.

Европа Кенгаши доирасида хал=аро оммавий ҳу=у=нинг обрўли манбалари бўлиб ўисобланган жуда кўп хал=аро-ҳу=у=ий ҳужжатлар ишлаб чи=илган. Улардан 1950 йил 4 ноябрдаги Инсон ҳу=у=лари ва эркинликларининг ўимояси тў\рисидаги Европа Конвенцияси ва унга =ўшимча протоколларни; 1987 йил 26 ноябрдаги +ийно=лар ва жазоларнинг ноинсоний, =адр-=имматни камситувчи турларига =арши Европа конвенцияси ва унга =ўшимча протоколларни 1995 йил февралдаги Миллий озчиликни ўимояси тў\рисидаги Рамкавий конвенцияларни келтириш мумкин. Вазирлар +ўмитаси, Консултатив ассамблея, Соҳавий вазирлар Кенгаши ва Котибият, Европа Кенгашининг раъбарий органлари бўлиб ўисобланади.

Вазирлар +ўмитаси аъзо-давлатлар таш=и ишлар вазирларидан иборатдир ва Европа Кенгашининг олий органи ўисобланади. +ўмита Ташкилот иш дастури бўйича =арорлар =абул =илади, Консултатив ассамблея тавсияларини тасди=лайди. Вазирлар даражасида +ўмита йилида икки маротаба йи\илади. Европа Кенгаши аъзолари давлатларнинг доимий вакиллари даражасида ҳар ойда учрашувлар ўтказиб турилади. Вазирлар +ўмитаси =арорлари ҳукуматларга тавсиялар сифатида ёки ратификация =илинганидан сўнг миллий =онунчилик

=исми бўлиб =олувчи Европа конвенциявий келишувлар шаклида та=дим этилади. Консултатив ассамблея депутатлар ва уларнинг ўринбосарларидан ташкил топади. Уар бир мамлакатдан вакиллар сони, унинг айолиси сонидан келиб чи=ади. Ассамлеяда беш фракция мавжуд бўлиб, улар: демократ ва реформаторлар, Европа демократлари, Европа хал= партияси, либераллар ва социалистлар.

Европа Кенгаши Низомининг 4-моддаси ва 1993 йилги Вена декларациясига мувофи=, Европа Кенгашига кирмо=чи бўлган давлат =уйидаги талабларни бажариши керак: а) мавжуд институтлари ва ўу=у=ий тузуми демократиянинг асосий тамойилларига мос келиши, ўамда инсон ўу=у=ларига риоя этиш; б) хал= вакилларининг эркин, тенг ва умумий йўл билан сайланганлиги.

Европа Кенгашига 40дан орти= давлат аъзо. Ташкилот =ароргои Стратбург шаўрида жойлашган. Европада Хавфсизлик ва Ўамкорлик Ташкилоти (ЕХЎТ) 1990 йилги Париж ва 1992 йилги Вена, ўамда Хельсинки Декларацияларида белгиланган =арорларга мувофи= Европада Хавфсизлик ва Ўамкорлик Кенгашидан Европада Хавфсизлик ва Ўамкорлик Ташкилотига айлантирилган. 1995 йил 1 январдан буён фаолият юритмо=да.

ЕХЎТнинг ма=садлари бўлиб =уйидагилар ўисобланади: ўзаро муносабатларни яхшилашга, ўамда узо= муддатли тинчликни тиклашга кўмаклашиш, хал=аро тангликни энгиллаштириш, Европа хавфсизлигини, бўлинмаслигини, ўамда аъзо давлатлар ўртасида ўамкорликни ривожлантиришдан ўзаро манфаатдорликни тан олиш; Европада ва бутун дунёда тинчлик ва хавфсизликнинг чамбарчас бо\ли=лигини тан олиш; инсон ўу=у=ларини таъминлашга, и=тисодий ва ижтимоий ривожланиш, ўамда хал=ларнинг фаровонлиги. ЕХЎТ бош органи давлат ва ўукумат бошли=лари Кенгаши бўлиб ўисобланади. Икки йилда бир маротаба Кенгаш сессияга тўпланади.

ЕХЎТ 1975 йилги Хельсинки актини ва 1990 йилдаги Париж хартиясини имзолаган мамлакатлар парламентлари вакилларидан иборат. Парламент ассамблеяси ташкилот ма=садларини амалга оширишга баўо бериб боради. ЕХЎТ органлари бўлиб Кенгаш, ю=ори мансабдор шахслар +ўмитаси, котибият, низоларни олдини олиш бўйича марказ ва бош=алар ўисобланади.

Кенгаш аъзо давлатлар таш=и ишлар вазирларидан иборат бўлиб, ЕХЎТ жараёни доирасида доимий сиёсий консултациялар ўтказиш учун марказий форум ўисобланади. Кенгаш ЕХЎТга тегишли масалаларни кўриб чи=ади ва тегишли =арорлар =абул =илади. Кенгаш давлат бошли=лари ва аъзо давлатлар ўукуматлари раўбарлари учрашувларини тайёрлайди, ўамда ушбу учрашувларда ани=ланган вазифаларни ва =абул =илинган =арорларни бажаради. У ўз мажлисларини доимий ва камида йилида бир маротаба ўтказиб туради. Ю=ори мансабдор шахслар +ўмитаси Кенгаш мажлисларини тайёрлайди, унинг =арорларини бажаради, мавжуд муаммоларни тайил =илади ва ЕХЎТнинг келгуси иш фаолияти масалаларини кўриб чи=ади. +ўмита мажлислари Котибият жойлашган Прага шаўрида ўтказилади.

ЕХЎТ Котибият Кенгаш ва ю=ори мансабдор шахслар +ўмитаси мажлисларига маъмурий хизмат кўрсатади. У ЕХЎТ ўужжатлари архивини юритади ва аъзо-давлатлар илтимосларига биноан ўужжатларни тар=атади. Котибият тўрт

департамент ва маъмурий-техник персоналдан иборат. Бош котиб Вазирлар кенгаши томонидан 3 йилга тайинланади.

Низоларни олдини олиш Марказий Кенгаши низолар келиб чиқиши хавфини камайтиришга ёрдам кўрсатади. У ноанъанавий ғарбий фаолият соҳасидаги ва ҳамкорлик механизми бўлиб ўйибланади. ЕХҲТ тинч йўл билан ўал этиш механизми =уйидаги тўрт элементдан ташкил топган. ЕХҲТнинг низоларни ўал этиш механизми (1991 йил, Валеттада =абул =илинган) Яраштириш ва арбитраж бўйича Конвенция (1992 йилда Стокгольмда =абул =илинган), ЕХҲТнинг Яраштириш бўйича комиссияси (Низоми 1992 йил Стокгольмда =абул =илинган) ва Директив яраштириш тўрисидаги +оидалар (1992 йилда Стокгольмда =абул =илинган). ЕХҲТга 53 та давлат аъзодир.

§ 6. Хал=аро кредит, валюта-молиявий ва савдо ташкилотлари.

Валюта-молиявий муаммолар билан шуғулланувчи кўпгина ташкилотлардан (улар 40дан орти=) йириклари бўлиб Хал=аро тара==иёт ва =айта тикланиш банки (МБРР), Хал=аро молия корпорацияси (МФК), Хал=аро тара==иёт ассоциацияси (МАР) (Жайон банки таркибига кирадилар), Хал=аро валюта фонди (МВФ), Европа тара==иёт ва тикланиш банки (ЕБРР) ўйибланадилар.

Хал=аро тара==иёт ва =айта тикланиш банки 1944 йилда Бреттон-Видсда имзоланган Келишувга биноан ташкил этилган. БМТнинг ихтисослаштирилган муассасаси ХТТБнинг ма=садлари бўлиб =уйидагилар ўйибланади: а) аъзо-давлатлар ўдудларини ривожлантириш ва =айта тиклашга, капитал киритиш ор=али ёрдамлашиш, шу =аторда и=тисодиётни тиклаш, ишлаб чи=ариш корхоналарини конверсиясига кўмаклашиш; б) чет эл инвесторларига кафолатлар бериш ёки =арз ва капитал киритишда иштирок этиш; в) хал=аро савдонинг балансли тара==иётига ва аъзо-давлатлар ишлаб чи=ариш ресурсларини ривожлантириш ма=садида хал=аро инвестицияларни тўлов баланслари мувозанатини са=лашга кўмаклашиш ва шу билан ишлаб чи=ариш, турмуш даражасини кўтарилга ва улар ўдудларида меънат шароитларини яхшилашга таъсир кўрсатиш; г) масштабларидан =атъи назар фойдали ва зарур лойиҳаларни амалга ошириш учун =арорлар, ҳамда уларнинг кафолатини ташкил этиш;

Банк тўрисидаги Келишувда унинг операцияларини белгиловчи асосий тамойиллар келтирилган: банк фа=атгина ишлаб чи=ариш ма=садларида =арз бериш керак (=ишло= хўжалиги ва =ишло= районларини ривожлантириш, энергетика, таълим, со\ли=ни са=лаш, оилани режалаштириш, шоссе ва темир йўллар, электрало=а, денгиз портлари ва энергетик =урилмалар соҳалари сингари) ва ушбу =арзлар =опланишига эътибор =аратиш лозим; ўар бир =арз тегишли ўукумат томонидан кафолатланиши шарт, маълум бир лойиҳаларни молиялаштириш ма=садида та=дим этиладиган =арзлар бундан мустасно. ХТТБ зарур бош=а манбалардан =абул =илинувчи шартларда олиб бўлмаслигига ишончи комил бўлмо\и лозим; =арзлар ани= бир аъзо давлатда ёки аъзо

давлатларда савдо =илиш билан чегараланиши лозим. Банкнинг =арз бериш тўлиқлигидаги =арори и=тисодий =арорларга асосланиши керак. 1980 йилдан буён ХТТБ сиёсий ва институцион ислоотларни аниқ ўзгартириш дастурларига =арз бериб келмоқда.

Банкнинг раёбарий ва доимий ёрдамчи органлари бўлиб =уйидагилар ўсоболадилар: Бош=арувчилар, Кенгаш, Ижрочи директорлар, Жаёон банки ва ХТТБни ривожлантириш бўйича биргаликдаги +ўмита ва Банк Президенти.

ХТТБ Африкада, Осиёда, Европа ва Лотин Америкасида бўлинмаларига эга. ХТТБга 180га я=ин давлат аъзодир. Банк =ароргои Вашингтон шаёрида жойлашган.

Хал=аро валюта фонди 1944 йилда Бреттон-Вудсда имзоланган Келишувга биноан ташкил этилган. БМТнинг ихтисослашган муассасаси.

1944 йилги Келишувнинг 1-моддасида белгиланганидек ХВФ =уйидаги ма=садларни кўзлайди: а) хал=аро валюта масалалари бўйича ўамкорликдаги ўаракатлар ва консултация учун механизмини таъминлаш учун хал=аро ўамкорликка кўмаклашиш; б) хал=аро савдонинг мувозанатли ўсишига ва шу билан бандлик даражаси ва аёолининг реал даромадлар даражасини ўамда ишлаб чи=ариш имкониятларини оширишга ёрдам бериш; в) валюталарнинг бар=арорлигини са=лаш ва содалаштирилган валюта муносабатларининг шаклланишига кўмаклашиш, ўамда валюталарнинг ра=обат асосида =адресизланишини олдини олиш; г) операциялар бўйича тўлов тизимини шакллантириш ва жаёон савдоси ўсишига тўс=инлик =илувчи валюта чекловларини бартараф этишга интилиш; д) аъзо-давлатларга тегишли кафолатлар асосида улар тўлов балансларидаги мувозанатни тиклашлари учун фонд умумий ресурсларини та=дим этиш, бунда аъзо-давлатлар жаёон ёки миллий даражадаги ривожланишга путур етказувчи чора-тадбирларни =ўлламасликлари кўзда тутилади. ХВФ Устав капитали =арийб 150 млрд. доллардир. У аъзо давлатлар тўловлари асосида ташкил этилади. Аъзо давлат белгилаган квотанинг 25% ини СДРда ёки эркин муомаладаги валютада тўлайди, 75% ини эса миллий валютада тўлайди. Кўпро= квоталарга А+Ш-18,8%, Буюк Британия-6,5%, ГФР-5,7%, Франция-4,7%, Япония-4,2%, Россия-3% эгадирлар.

ХВФнинг раёбарий ва доимий ёрдамчи органлари бўлиб =уйидагилар ўсоболади: Бош=арувчилар Кенгаши, Мува==ат =ўмита(24 аъзодан иборат), Тара==иёт бўйича +ўмита, Ижрочи Кенгаш(24 аъзодан иборат), Директор-распорядитель, Системали трансформация фонди, Компенсацион молиялаштириш фонди, Структурвий адаптация фонди. ХВФ доирасида ХВФ аъзо давлатлари хизматчиларини малакасини ошириш курсларини ташкил этувчи Институт фаолият юритади. ХВФга 181 давлат аъзодир. ХВФ =ароргои Вашингтонда жойлашган. Европа тикланиш ва тара==иёт банки 1990 йил 29 майдаги Келишувга биноан ташкил этилган. Банк Марказий ва Шар=ий Европа мамлакатларида бозорга асосланган очи= и=тисодиётга ўтишга, ўамда хусусий ва тадбиркорлик ташаббусларини ривожланишига кўмаклашиш, ўз олдига ма=сад =илиб белгилаган.

ЕТТБ функциялари бўлиб =уйидагилар ўсоболади: а) Кичик ва ўрта ташкилотларнинг хусусий тадбиркорлик фаолиятини фойдали ва ра=обатбардош

фаолиятларини мукаммаллашувига хусусий, ҳамда бош=а манфаатдор инвесторлар =ўйилмалари ор=али ривожлантиришга кўмаклашиш; б) Банк ма=садларига етишиш учун ички ва чет эл капиталини, ҳамда бош=арув тажрибасини жалб этиш; в) продуктив инвестицияларга хусусан хусусий ва тадбиркорлик ташаббуслари ривожланишига зарур бўлган ва=тда хизматлар ва молия ҳамда тегишли инфраструктурага инвестиция жалб этишга кўмаклашиш; г) тегишли лойиҳаларни тайёрлаш, молиялаштириш ва амалга оширишда техник ёрдам кўрсатиш; д) капитал бозорларини ривожланишини ра\батлантириш; е) бирдан орти= олувчи аъзолар =атнашган, асослантирилган ва и=тисодий яшовчан лойиҳаларни =ўллаб-=увватлаш; ж) ўз фаолиятида экологик ва мустайкам тара==иётга кўмаклашиш.

Ушбу функцияларни ижро этишда ЕТТБ ХВФ, ХТТБ, Хал=аро молия корпорацияси, Тара==иёт ва и=тисодий ҳамкорлик Ташкилоти билан я=индан ҳамкорликни амалга оширади.

Банк аъзолиги Европа мамлакатлари учун; Европа мамлакати бўлмаган, лекин ХВФ аъзолари учун; Европа и=тисодий ҳамжамияти ва Европа инвестицион банки аъзолари учун очи=дир.

ЕТТБ Устав капитални 13 млрд. доллардир. Тўланадиган акцияларнинг умумий номинал =иймати 4,3 млрд. доллардир. Ушбу сумма йиллик беш марталик тўлов асосида тўланиши назарда тутилади. Овозлар сони акциялар нисбатига =араб та=симланади.

ЕТТБ раёбарий ва доимий органларига =уйидагилар киради: Бош=арувчилар Кенгаши, Директорат (23 аъздан иборат) Президент, вице-президентлар, Атроф-муҳит масалалари бўйича Консультатив кенгаш (17 машҳур мутахассисдан иборат).

ЕТТБ аъзолари сони 30дан зиёдро=. Банк =ароргои Лондонда жойлашган. Яна бир =анча минта=авий тара==иёт банклари мавжуд: Африка, Лотин Америкаси, Осиё ва Кариб тара==иёт банклари.

Жаёон савдо Ташкилоти 1994 йил Уругвай раундининг хулосавий актига биноан ташкил этилган. ЖСТ (ВТО) ташкил этиш тўрисидаги Келишувнинг амалга кирганидан сўнг ЖСТ (ВТО) Тарифлар ва савдо бўйича бош Битим-(ТСББ),(ГАТТ)ни алмаштирди.

ВТО ма=садлари бўлиб =уйидагилар ўсобланади: бутунлай иш билан бандлик; товарлар ва хизматлар билан савдо алмашинуви ва ишлаб чи=аришни юксалтириш; узо= муддатли тара==иётни, атроф-муҳитни са=лаш ва ўймоясини таъминлаш ма=садида хом ашёлардан оптимал фойдаланиш. ВТО =уйидаги беш асосий функцияларни бажаради: а) ВТО тўрисидаги Келишувни ташкил этувчи савдо битимларига нисбатан маъмурий функцияларни амалга оширади ва уларнинг ижросини таъминлайди; б) аъзолари ўртасида кўп томонлама савдо музокараларини ўтказиш учун форум бўлиб хизмат =илади; в) ВТО аъзолари ўртасида савдо низоларини ўал этишга кўмаклашади; г) ўз аъзоларининг савдо соҳасидаги сиёсатлари устидан назоратни амалга оширади; д) глобал и=тисодиёт соҳасида сиёсий йўналишни ишлаб чи=иш билан шу\улланувчи бош=а хал=аро муассасалар билан ҳамкорликни амалга оширади.

ВТО (ЖСБ ёки Бутунжаён савдо ташкилоти) алоҳида аъзолари томонидан амалга ошираётган савдо режимларини доимий байолаб туриб, хал=аро савдонинг «со=чи»си бўлиб ўсобланади. ВТО аъзолари савдо чора-тадбирлари хусусида Ташкилотда умумий маълумотлар базаси мавжуд бўлиши учун статистик маълумотларни бериб борадилар. ВТО аъзолари ўртасидаги савдо низолари икки томонлама музокаралар ёрдамида ҳал этилмаса, ВТОнинг Низоларни ҳал этиш бўйича органга топширилади.

ВТОнинг раўбарий ва доимий ёрдамчи органлари бўлиб =уйидагилар ўсобланади: Вазирлар конференцияси, Бош Кенгаш; Низоларни ҳал этиш +ўмитаси, Савдо сиёсатини кўриб чи=иш бўйича +ўмита, Хизматлар бўйича Кенгаш, Маъсулотлар бўйича Кенгаш, Савдо ва тара==иёт бўйича +ўмита, Бюджет масалалари бўйича +ўмита.

ГАТТнинг барча 128 аъзоси автоматик тарзда ВТО аъзоси бўлдилар. Ташкилот =ароргоўи Женева шаҳрида жойлашган.

ВТО билан бирга яна бир =анча хал=аро ташкилотлар фойдали фаолият билан шу\улланадилар. Масалан, Эркин савдо Европа ассоциацияси, Хал=аро савдо палатаси.

§ 7. Хал=аро денгиз ва авиация ташкилотлари.

Илк марта 1889 йилда Вашингтонда ва 1912 йилда Петербургда денгиз кема =атнови масалалари бўйича хал=аро ташкилот тузиш хал=аро ми=ёсда муҳокама этилганди. Иккинчи жаён урушидан кейин давлатларнинг кема =атнови соҳасидаги интилишларини мувофи=лаштириш бўйича доимий ўкуматлараро орган тузиш масаласи билан БМТ шу\уллана бошлади. Ушбу ташкилот ташаббуси билан 1948 йилда Кема =атнови бўйича ўкуматлараро ташкилот тузиш тў\рисидаги масалаларни кўриб чи=иш учун Конференция ча=ирилди. Ушбу конференция Хал=аро денгиз ташкилоти тў\рисидаги Конвенцияни муҳокама =илиб, сўнг уни тасди=лади. (Конвенция 1956 йилдан кучга кирган)

Хал=аро денгиз ташкилоти (ХДТ, ИМО) ма=садлари =уйидагилардан иборат: а) хал=аро савдо денгиз кема =атнови билан бо\ли= техник масалалар бўйича анжуманлар ўтказилишини таъминлаш ва ўкуматлар ўртасидаги ўамкорликни амалга ошириш механизмини таъминлаш; б) денгизда хавфсизлик ва кема =атнови самарадорлигини оширишга тааллу=ли масалалар, кемалардан денгиз ифлослантирилишини олдини олиш ва назорат =илиш масалалари бўйича умумтан олинган амалий стандартларни вужудга келтиришга кўмаклашиш; в) 1958 йилги Конвенцияда белгиланган ма=садлардан келиб чи=увчи ўу=у=ий масалаларни ҳал этиш; г) ўкуматларнинг хал=аро савдо кема =атновига нисбатан орти=ча чекловлар ва дискриминацион чора-тадбирларни тугатганликларини ра\батлантириш; д) БМТ ихтисослашган муассасаси ёки ўйлаган органи томонидан кема =атновига бо\ли= масалаларни кўриб чи=илишини таъминлаш.

Хал=аро денгиз ташкилотининг раўбарий ва доимий ёрдамчи органлари бўлиб: Ассамблея, Кенгаш (32 аъздан иборат), Денгизда хавфсизлик бўйича +ўмита, Ўу=у=ий =ўмита, Денгиз муўитини ўимоя =илиш +ўмитаси, Техник ўамкорлик

бўйича +ўмита ва Денгиз кема =атновида расмиятчиликларни соддалаштириш бўйича Подкомитет ўисобланади. Хал=аро денгиз ташкилоти бта асосий фаолият йўналишига эга: денгиздаги хавфсизлик, ифлосланишнинг олдини олиш, денгиз =атнови расмиятчиликларини соддалаштириш, денгиз касбий таълими конвенцияларни ишлаб чи=иш ва тасди=лаш ўамда техник ёрдам.

Ўз фаолияти давомида Хал=аро денгиз ташкилоти 40дан орти= конвенция ва уларга ўзгартиришлар =абул =илди ва тазминан шунча хал=аро кодекс ва кўрсатмалар ишлаб чи=ди. Ушбу конвенциялар ичида муўимлари бўлиб =уйидагилар ўисобланади: 1974 йилги Денгизда инсон ўаётини ўимоя =илиш бўйича хал=аро Конвенция (1980 йилда кучга кирган); 1966 йилги Юк маркалари тў\рисида хал=аро конвенция(1968 йилда кучга кирган); 1972 йилги Денгизда кема тў=нашувини олдини олиш тартиб=оидалари тў\рисидаги Конвенция (1977 йил кучга кирган); 1972 йилги Хавфсиз контейнерлар тў\рисидаги хал=аро конвенция (1977 йил кучга кирган); 1976 йилги Хал=аро денгиз йўлдошли ало=а ташкилоти тў\рисидаги конвенция(1979 йил кучга кирган); 1977 йилги Бали= тутувчи кемаларда хавфсизлик тў\рисидаги хал=аро конвенция (ўам кучга кирмаган), 1979 йилги Денгизда =ут=арув ва =идирув тў\рисидаги хал=аро конвенция (1985 йилда кучга кирган), 1969 йилги Очи= денгизда нефть билан ифлосланишга олиб келувчи ўалокатлар содир бўлганда аралашув тў\рисидаги хал=аро конвенция (1975 йилда кучга кирган)

Хал=аро денгиз ташкилоти доирасида Мальтадаги Хал=аро денгиз университети, Триестдаги Денгиз транспорти Академияси ва Валеттада Денгиз ўу=у=и бўйича хал=аро институтлар фаолият кўрсатади.

Хал=аро денгиз ташкилотига 152 давлат аъзодир. +ароргоўи Лондонда жойлашган. Хал=аро денгиз сунъий йўлдош ало=аси ташкилоти (ИНМАРСАТ) 1976 йилда ташкил этилган. Унинг ма=садлари денгиз ало=асини мукаммаллаштиришга зарур бўлган космик сегментни таъминлаш ва бу билан учун ало=анинг янада мукаммалро= турларига бўлган эўтиёжни =ондириш, денгизда хавфсизликни ошириш, денгизда, инсон ўаётини ўимояси, кема =атнови самарадорлигини ошириш ва денгиз флотини бош=арувини мукаммаллаштириш; Ташкилот фа=ат тинч ма=садларда фаолият юритади.(ИНМАРСАТ тў\ . Конвенциянинг 3-моддаси) Ўз фаолиятида ИНМАРСАТ =уйидаги асосий тамойилларга амал =илади: а) универсаллик ва камситмаслик (барча давлатлар, улар кемаларига сунъий йўлдош ало=асидан фойдаланишни муўим яратиш, ўар =андай ўоўлаган давлатнинг ташкилотга аъзо бўлишига имконият яратиш; б) тинчлик ва хавфсизликни са=лашга кўмаклашиш ва ўз фаолиятини фа=атгина тинч ма=садларда амалга ошириш; в) давлатларнинг суверен тенглиги.

ИНМАРСАТ раўбарий ва доимий ёрдамчи органлари =уйидагилар: Ассамблея, Кенгаш (24 аъзодан иборат), и=тисодий, техник ва маъмурий =ўмита.

ИНМАРСАТ тизими ўз ичига космик сегмент, ердаги =ир\о= станциялари, кема станциялари ва назорат тизимини олади. ИНМАРСАТга 74 давлат аъзо, =ароргоўи Лондонда жойлашган. Хал=аро денгиз муносабатларини тартибга солишда бош=а хал=аро ташкилотлар ўам позитив ролга эгалар. Масалан, Балтика ва хал=аро

денгиз ташкилоти, Хал=аро кема =атнови Палатаси, Маё= хизматлари хал=аро ассоциацияси, Лотин Америкаси кема мулкдорлари Ассоциацияси.

Хал=аро фу=аро авиацияси ташкилоти. Фу=аро авиацияси соҳасида хал=аро ташкилот тузиш \ояси, ХХ асрнинг биринчи йилларидано= айнан ўavo транспортининг тез ривожланиши билан бирга вужудга келган эди. Ушбу соҳада биринчи хал=аро ташкилот бу 1909 йилда ташкил этилган Аэронавтика бўйича хал=аро комиссия эди. 1919 йилда эса биринчи ўкуматлараро ташкилот–Ўавода юк ташиш бўйича хал=аро ассоциация таъсис этилади. 1925 йилда Хал=аро хусусий ўу=у= Конгрессида Ўаво ўу=у=и бўйича экспертлар–юристлар хал=аро техник =ўмитаси ташкил этилади. ИКАО (Хал=аро фу=аро авиацияси ташкилоти)нинг ма=сади ва вазифалари хал=аро ўavo транспортининг ривожланишига, режалаштиришга кўмаклашувчи хал=аро аэронавигация методлари ва тамойилларини ишлаб чи=ишдир. Булар =уйидаги ма=садларда: а) хал=аро фу=аро авиациясининг хавфсиз ва тартибли ривожланишини таъминлаш. б) тинч ма=садларда ўavo кемаларини эксплуатация ва конструкция майоратини ра\батлантириш. в) хал=аро фу=аро авиацияси учун аэронавигацион воситалар аэропортлар ўамда ўavo трассаларини тара==иётини ра\батлантириш. г) дунё хал=ларини тинч, маромий, самарали ва арзон ўavo транспортга бўлган эътиёжини =ондириш. д) ўйланмаган, ма=садга мувофи= бўлмаган ра=обат натижасида келиб чи=иши мумкин бўлган и=тисодий йў=отишларнинг олдини олиш. е) келишув тузаётган давлат ўу=у=ларини ўурмат =илишини таъминлаш ва хал=аро ўavo ало=аларида эгалланган авиамуассасалардан фойдаланиш ўу=у=ини адолатли та=симланишини назорат =илиш. ж) шартномада =атнашаётган, келишувдаги давлатларга нисбатан камситишлардан =очиш. и) хал=аро аэронавигацияда парвозларнинг хавфсизлигига интилиш. к) хал=аро аэронавигациянинг барча аспектларида ривожланишга умумий ёрдам кўрсатиш. ИКАО бош органи Ассамблеядир. У уч йилда бир марта сессияларга йи\илади. Ассамблея Кенгаш ўисоботларини кўриб чи=ади ва улар бўйича тегишли чоратадбирларни =абул =илади, яна Кенгаш томонидан унга та=дим этилган ўар =андай масала бўйича =арорлар =абул =илади. Унинг ваколатига бюджетни ва Ташкилот молиявий ўисоботни кўриб чи=иш, тасди=лаш кирди. ИКАО Кенгаш Ассамблея олдида масъул бўлган доимий органдир. У 33 аъзодан иборат бўлиб, аъзолар Ассамблея томонидан уч йил муддатга сайланади. Сайловларда ўavo транспорти соҳасида етакчи роль ўйнайдиган давлатлар вакилликка бош=а асосларда =ўшилмаган фу=аро авиацияси хизмат кўрсатишга катта ўисса =ўшган давлатлар; Кенгашда барча дунёнинг географик ўудудларидан вакилликни амалга оширувчи бош=а асосларга кўра =ўшилмаган давлатларга тегишлича эътибор =аратилади. Кенгаш асосий функцияларидан бири Хал=аро фу=аро авиацияси тў\рисидаги Чикаго конвенциясига =ўшимча сифатида хал=аро стандартларни ишлаб чи=ишдир. Ўозирги кунда конвенциянинг 18та =ўшимча ўужжатларида 4000дан орти= стандарт ва тавсиялар мавжуд. ИКАОнинг асосий ишчи органлари Аэронавигацион комиссия, Авиатранспорт =ўмитаси, Юридик =ўмита, Ўамкорликдаги =увватлаш =ўмитаси, Молия =ўмитаси, Но=онуний аралашув бўйича =ўмита, Кадрлар бўйича =ўмита, Техник ўамкорлик бўйича =ўмита бўлиб ўисобланади. ИКАОнинг ўу=у=ий соҳадаги фаолияти конвенция лойиҳаларини

ишлаб чиқиш билан боғлиқ. Юридик ҳиммата томонидан 15та халқаро ҳужжат лойиҳалари тайёрланган, улардан биринчиси ИКАО Ассамблеясида қабул қилиниб, сўнги 14таси дипломатик конференцияларда қабул қилинган. ИКАОнинг аъзолари сони 180дан ортиқ. Қароргоҳи Канаданинг Монреаль шаҳрида.

Халқаро ҳаво транспорти ассоциацияси (ИАТА). 1945 йилда ташкил этилган ноҳукуматлараро ташкилот бўлиб, 70 мамлакатнинг 200га яқин авиакомпанияларини ўзида бирлаштиради. Ассоциация мақсади ва вазифалари унинг Устави 3-моддасида белгиланган бўлиб, қуйидагилардан иборат: а) дунё халқлари манфаатлари юзасидан хавфсиз бир маромдаги ва арзон ҳаво транспортини ривожлантиришга қўмаклашиш; б) авиакорхоналарнинг тижорат фаолиятларини рағбатлантириш; в) улар томонидан иқтисодий натижаларни кўтаришга қаратилган тадбирларни қўллаб-қувватлаш; г) халқаро ҳаво алоқаларида қатнашувчи авиакорхоналар ўртасида ҳамкорликни ривожлантириш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш; д) ИКАО ва бошқа халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш;

ИАТАнинг раёбарий ва доимий ишчи органлари қуйидагилар: Умумий йиғилиш, Ижроия ҳимматаси, ҳимматалар (юк ташиш бўйича, молиявий, техника бўйича юридик, самолётларни олиб қочиш ва юкларни талон-тарож қилишга қарши кураш бўйича). ИАТА пассажирларни ва юкларни ташиш бўйича тарифларни қўллаш бўйича тавсиялар ишлаб чиқари, авиаташишларнинг ягона қоидаларини, тарифлардан имтиёзли фойдаланиш тартибини белгилайди, пассажирларга хизмат кўрсатишнинг умумий стандартларни ишлаб чиқари, авиалиниялардан фойдаланишда техник ва иқтисодий тажрибаларни тарқатиш ишларини олиб боради.

Давлатлараро авиацион ҳиммата (МАК). 1991 йил 30 декабрдаги Фуқаролик авиацияси ва ҳаво бўшлиқидан фойдаланиш тўғрисидаги Келишувнинг 8-моддаси асосида ташкил этилган.

У ижроия ҳокимиятининг манфаатдор органлари билан биргаликда ҳаво кемалари ва уларнинг компонентларнинг сертификациялаш процедуралари бўйича ҳамда фуқаролик авиацион техниканинг ўқишга яроқлилигини меъёрлаш қоидаларини, авиацион техникани ишлаб чиқариш қоидаларини, категорияланган аэродромлар ва улар ускуналарини сертификация қоидаларини, атроф муҳитга авиациянинг таъсирини меъёрлаштириш ишларини амалга оширади.

МАК ўз аъзо-давлатлари ҳудудида ўз функцияларини бажариш учун зарур ҳажмдаги ҳуқуқ лаёқатидан ва субъектликдан фойдаланади. МАК қароргоҳи Москвада жойлашган. Халқаро миёёсда яна бир қанча ҳукуматлараро ва ноҳукуматлараро халқаро ташкилотлар фаол ўйинда қўшилди. Масалан, Халқаро аэропортлардан фойдаланувчилар кенгаши, Халқаро авиацион электралоқам жамияти, Халқаро фуқаровий аэропортлар ассоциацияси, Африка авиакомпаниялари Ассоциацияси, Лотин Америка фуқаровий авиацияси комиссияси.

§ 8. Фан, маданият ва соғлиқни сақлаш соҳаларидаги халқаро ташкилотлар.

Хал=аро ташкилотлар ассоциацияси маълумотига кўра, фан, маданият ва со\ли=ни са=лаш со\аларида хал=аро ўу=у= субъектлари ўамкорлигини хал=аро-ўу=у=ий тартибга солиш со\асида 200га я=ин ўукуматлараро ва ноўкуматлараро ташкилотлар бандирлар. Улардан муўимлари сифатида =ўйидаги ташкилотларни келтириб ўтиш мумкин. БМТнинг таълим, фан ва маданият масалалари бўйича ташкилоти (ЮНЕСКО). Ушбу ташкилот Низоми 1945 йил 16 ноябрда таълим вазирлари конференциясида тасди=ланган. Низом 1946 йил 4 ноябрда кучга кирди ва ушбу кун БМТ ихтисослаштирилган муассасаси, ЮНЕСКОнинг ташкил топган санаси сифатида расман нишонланади. Ташкилот Низоми 1-моддасига биноан =ўйидаги вазифалар юкланган: хал=аро тинчлик ва хавфсизликни мустаўкамлашга хал=ларнинг таълим, фан ва маданият, инсон ўу=у=ларини ўимоя =илиш юзасидан =онунийлик ва адолатни таъминлаш со\асидаги ўамкорликларини кенгайтиришга кўмаклашиш. ЮНЕСКО хал= таълими ва маданиятини ривожланишини ра\батлантиради, ўамда дунёнинг барча болаларида эркин шахс масъуллигини =арор топтиришга =аратилган тарбия учун зарур бўлган таълим методларини таклиф этади. Ташкилот санъат асарлари, билимлар ва нашрларни са=ланишга, кўпайтиришга, ўамда тар=атишга ёрдам беради. ЮНЕСКО Низомига мувофи= ўар бир мамлакатда ЮНЕСКО ишлари бўйича умуммиллий комиссиялар ташкил этилади. Улар вазифаси мамлакат ичидаги ЮНЕСКО фаолиятига дахлдор ташкилот ва муассасалар фаолиятини мувофи=лаштиришдир. Ўозирги кунда ЮНЕСКО ичида =ўйидаги бош йўналиш шаклланди: а) Таълим ва келажак, ЮНЕСКО устувор вазифалари бўлиб ўозирги замон талабларига асосан бошлан\ич таълимни таъминлаш ва олий таълимни ривожлантириш. Бундан таш=ари, ЮНЕСКО таълим со\асидаги маъмурий ходимлар ва ў=итувчиларни тайёрлашга ёрдам кўрсатади; б) Фан тара==иёт хизматида. Ушбу со\ада ЮНЕСКО =ўйидаги дастурларни бажармо=да: инсон ва биосфера; ўукуматлараро океанографик комиссия дастури; хал=аро гидрология ва хал=аро геологик корреляция дастури; в) Ижтимоий ва гуманитар фанлар. ЮНЕСКО инсон ўу=у=ларига риоя этиш со\асида, демократик, дискриминациянинг барча кўринишларига =арши кураш со\асида, аёллар ўолатини яхшилаш со\аларида ў=итиш ва ёрдам кўрсатишга катта эътибор =аратади; г) Маданият: ўтмиш, ўозир, келажак. ЮНЕСКО маданий фаолияти маданий меросни ўимоя этишга =аратилган. Дунё ёдгорликлари рўйхатида 400дан орти= маданият ёдгорликлари ва 100 мамлакатда жойлашган табиатлар (табиий ўудудлар) киритилган. Ташкилот санъат, санъаткорлик фаолиятини, маданий ўзликни са=лашга ўаракат =илади; д) Коммуникация. Ахборот ва информатика инсон хизматида. ЮНЕСКО ривожланаётган мамлакатларга миллат орасида \ояларни тар=атиш ма=садида ўз инфраструктураларини яратишга ёрдам бериб, матбуот эркинлиги кўп фикрлилик ва оммавий ахборот воситаларининг хилма-хиллиги тамойилларини татби= этилишини ра\батлантиради. ЮНЕСКОнинг хал=аро гуманитар ўу=у= ва хал=аро хусусий ўу=у= кодификацияси ўамда ривожлантириш со\асидаги фаолияти сермайсул ўисобланади. ЮНЕСКОнинг 30 йиллик сермаша==ат меўнати етуклик аттестати, дипломлар ва илмий даражаларни тан олиш масалалари бўйича олти минта=авий конвенциянинг ишлаб чи=илишига олиб келди. (Европа, АТР, Африка, Араб мамлакатлари, Ўрта ер денгизи бассейни, Лотин Америкаси)

Умуман олганда, ЮНЕСКО таълим, маданий ʻимматликлар ʻимояси, муаллифлик ʻу=у=и ва бош=а кўпгина соҳаларда ʻабул ʻилинган 70дан орти= хал=аро- ʻу=у=ий ʻужжатларнинг бажарилишида фаол иштирок этиб келмо=да. ЮНЕСКО раёбарий органлари бўлиб, Бош конференция, Ижроия кенгаши ва Котибият ʻисобланади. Бош конференция аъзо давлатлар вакилларидан иборатдир. У Ташкилот фаолиятининг умумий йўналишини белгилайди ва ʻар икки йилда бир марта сессияларга тўпланади. У ʻз ʻарорига мувофи=, Ижроия кенгаши ʻарорига кўра, ёки аъзо давлатларнинг камида учдан бир ʻисми талаби билан навбатсиз сессияга йи\илиши мумкин. Ижроия кенгаши Бош конференция томонидан ЮНЕСКО аъзо давлатлари вакиллари орасидан сайланиш ор=али ташкил этилган. У 51 аъзодан иборат. Ижроия кенгашига сайловларда Бош конференция унга санъат, адабиёт, фан, таълим соҳасида билимга эга бўлган шахсларни киритишга ʻаракат ʻилмо\и лозим. Конференция ушбу масалаларга маданиятлар хилма-хиллиги ва одил географик та=симот юзасидан ёндошмо\и лозим. Ижроия кенгаши йилда икки марта навбатдаги сессияларга йи\илади ва Бош конференция тасди=лаган дастурларнинг бажарилишига масъул бўлади. 184 давлат ЮНЕСКО аъзоси бўлиб ʻисобландилар. Ташкилот ʻарорго\и Парижда жойлашган.

Хал=аро со\ли=ни са=лаш ташкилоти (ВОЗ) 1948 йилда ташкил этилган. БМТнинг ихтисослаштирилган муассасаси бўлиб ʻисбланади. Хал=аро со\ли=ни са=лаш ташкилоти (ВОЗ)нинг ма=сади барча хал=лар томонидан иложи борича ю=ори саломатлик даражасига эришишларидир. Ташкилот асосий функциялари сирасига ʻуйидагилар киради: хал=аро со\ли=ни са=лаш соҳасида интилишларни мувофи=лаштириш; маслаҳат ва ёрдам; диагностика, истеъмол маъсулотлари, биологик ва фармацевтика соҳаларида хал=аро стандартларни ишлаб чи=иш ва киритиш; миллий со\ли=ни са=лаш тизимини ташкил этишда кўмаклашиш; нормативлар ва тавсиялар ишлаб чи=иш ва битимлар тузишда кўмаклашиш; медицина ва со\ли=ни са=лаш соҳаларида таълим бериш тизимини мукамаллаштириш; рухий саломатлилик ва инсонлараро муносабатларда гармония учун кураш. ВОЗ раёбарий органлари бўлиб, Бутунжаён со\ли=ни са=лаш ассамблеяси, Ижроия кенгаши ва Котибият. ВОЗнинг бош органи Бутунжаён со\ли=ни са=лаш ассамблеяси ВОЗ аъзолари вакилларидан ташкил топган. У ВОЗ фаолияти асосий йўналишларини белгилайди, Ижроия кенгаш ва Бош директор фаолияти ва ʻисоботини кўриб чи=ади. Ассамблея бюджетни муёкама ʻилади ва уни ʻабул ʻилади. Ижроия кенгаши со\ли=ни са=лаш соҳасидаги 32 мутахассислардан иборат. У ассамблея тасди=лаши учун тавсиялар лойиҳаларини ишлаб чи=ади. У йилида камида икки марта сессияга йи\илади. ВОЗнинг аъзо давлатлар сони 189та. ʻарорго\и Женевада жойлашган.

§ 9. Хал=аро ноёкумат ташкилотлар.

БМТ Бош Ассамблеясининг 1968 йил 23 майдаги 1296 (XIV) Резолюциясига мувофи=, хал=аро ноёкумат ташкилоти –бу ʻукуматлараро келишувга асосланмаган ʻолда тузилган ʻар ʻандай хал=аро ташкилот. ХНТнинг асосий

белгилари бўлиб =уйидагилар ўисобланади: а) фойда олишни ма=сад =илиб олмаганлиги; б) ўеч бўлмаганда бир давлат томонидан тан олиниши ёки хал=аро ўукуматлараро ташкилотларда консултатив статусга эга бўлиши; в) пул мабла\ларини бирдан орти= давлатдан олиши; г) ўз фаолиятини ўеч бўлмаганда икки давлатда амалга ошириши; д) таъсис ўужжатига асосан ташкил этилганлиги. Хал=аро ноўкумат ташкилот таркибига хал=аро ўу=y= субъектлари аъзо сифатида киришлари мумкин эмас. ХНТ XIX асрнинг бошларида ташкил этила бошлаган. Ўозирги кунда улар сони 8мингдан орти=дир. Ушбу ташкилотлар тў\рисидаги =ис=ача маълумотларни Брюсселда Хал=аро Ассоциация томонидан нашр =илинаётган «Yearbook of International Organizations» номли китобдан олиш мумкин. (Ушбу китобда нафа=ат ХНТлар тў\рисида, балки ўар =андай ташкилот тў\рисида маълумот олиш мумкин) Ижтимоий-сиёсий соўадаги илк хал=аро ноўкумат ташкилотлар асосан касбий, диний, пацифистик ташкилотлар бўлган.

ХНТ ўозирги замон хал=аро муносабатлар барча аспектларида фаол иштирок этмо=далар. Хусусан, Хал=аро гуманитар ўу=y= бўйича институт (1970 йилда ташкил этилган) хал=аро гуманитар ўу=y= тамойиллари ва меъёрларини =ўллаш бўйича катта ишларни амалга оширмо=да. Институт ўар доим офицерлар билан =очо=лар ўимоясига =аратилган, уруш =онунлари ва одатларини ўрганиш юзасидан ў=ув семинарлари ўтказиб туради. Хал=аро ўу=y= ассоциацияси (1837 йилда ташкил этилган) хал=аро оммавий ва хал=аро хусусий ўу=y= муаммолари бўйича тад=i=отларни мувофи=лаштириб туради. Ташкилот коллизиян ўу=y= ва шартномалар ўу=y=и соўаларига асосий эътиборни =аратади.

Хал=аро жиноят ўу=y=и бўйича ассоциация (1924 йилда ташкил этилган) хал=аро жиноят ўу=y=и бўйича конвенцияларнинг =ўлланиши юзасидан тамойиллар ва кўрсатмалар ишлаб чи=ади. У миллий =онунчиликни модернизация (замонавийлаштириш) юзасидан ва хал=аро жиноят ўу=y=и фанини ривожлантириш бўйича тавсиялар ишлаб чи=иб, ушбу соўада конференциялар ва семинарлар ташкил этиб туради.

Хал=аро +изил Хоч =ўмитаси хал=аро гуманитар ўу=y=ининг тамойиллари ва меъёрларини ишлаб чи=ишга жуда катта ўисса =ўшган. Унинг фаолияти тамойиллари бўлиб, инсонийлик, холислик, =ўшилмаслик, муста=иллик, ихтиёрийлик, бирдамлик ва универсаллик каби тамойиллар ўисобланади. Унинг фаол иштирокида 1906 йилги ўаракатдаги армиялардаги ярадорлар ва беморларнинг =исматларини енгиллаштириш тў\рисидаги Женева конвенцияси, 1949 йилги Уруш =урбонларини ўимоя =илиш тў\рисидаги Женева конвенцияси тамойилларини денгизда ўарбий ўаракатларга нисбатан =ўллаш тў\рисидаги Гаага конвенцияси, 1949 йилги Женева конвенцияларига =ўшимча иккита Протокол ишлаб чи=илган. Хал=аро +изил Хоч =ўмитаси ваколатларига гуманитар конвенциялар томонидан, =аерда ўарбий асирлар ва кўчирилган фу=аролар мавжуд бўлса ўша жойларга кириш, текшириш каби =ийин вазифалар киритилган. Яна ташкилотга ўарбий асирлар ишлари бўйича Марказий маълумотлар агентлигини ташкил этиш вазифаси ўам юклатилган. 1949 йилги тўртала Женева конвенциялари учун умумий бўлган 3-модда =уйидагича белгиланган: «Хал=аро +изил Хоч =ўмитаси каби холис инсонпарварлик ташкилоти, низолашаётган томонларга ўз хизматларини таклиф этиши мумкин». +уролли низолар ва=тида

бўлган Х+Х =ўмитаси хал=аро ва фу=аролик урушлари =урбонларига ёрдам беришга ўз куч \айратини =аратади. Кўпгина ХНТ ўкуматлараро ташкилотлар билан фаол ўамкорликни амалга оширмо=далар. Ушбу ўамкорликнинг асосий тури бу консултатив статусдир. Ўар =айси ўкуматлараро ташкилот ХНТга консултатив статус берилишининг ўзининг тартиб=оидалари мавжуддир. Бундай статуснинг берилиши ХНТнинг фойдали фаолиятини тан олиш билан бирга, унинг хал=аро обрў-эътиборини ошганлигини ва хал=аро ноўкумат ташкилотларининг ўозирги замон хал=аро муносабатлари ривожига таъсирини акс эттиради.

БМТ Низомининг 71-моддасига асосан БМТнинг И=тисодий ва Ижтимоий Кенгашига (ЭКОСОС) унинг ваколатлари доирасига кирувчи масалаларда хал=аро ноўкумат ташкилотлар билан консултатив учун тегишли тадбирлар ўтказишга ваколат берилган. Ушбу турдаги тадбирлар хал=аро ташкилотлар билан келишилган бўлиши, зарур бўлганида эса БМТнинг манфаатдор аъзолари билан консултативдан сўнг миллий ташкилотлар билан ўам келиши мумкин. БМТнинг МНПО (ХНТ)лар билан муносабати 1946 йилдаги ЭКОСОС нинг «Ноўкумат ташкилотлар билан консултативлар бўйича тадбирлар» деб номланувчи резолюцияси билан тартибга солинади. Кенгаш ўзурида 150дан орти= ХНТ консултатив статусга эга. Улар уч категорияга бўлинадилар: I категорияга Кенгаш фаолиятининг кўпчилик аспекти билан бо\ли= бўлган ташкилотлар мансубдирлар; II категорияга ани= со\аларда махсус тажрибага эга ташкилотлар мансубдирлар; III категорияга кирувчи ташкилотлар рўйхати кенг бўлиб, Кенгаш ишига, унинг ёрдамчи органлари ва зарур даражада БМТнинг бош=а органларига кўмаклашувчи ташкилотлар киритилган.

Консултатив статус берилган ХНТ ЭКОСОС ва унинг ёрдамчи органлари очи= мажлисларига ўз кузатувчиларини юборишлари мумкин, яна Кенгаш ишига таалу=ли ёзма аризаларини та=дим этишлари мумкин. Улар ўзаро =изи=иш мавжуд бўлган масалалар бўйича БМТ Котибияти билан ўам консултатив ўтказишлари мумкин. БМТ Ихтисослашган муассасалари консултатив статус беришнинг ўз =оидаларига эгадирлар. Масалан, Хал=аро денгиз ташкилоти (ИМО) ташкилот ишига сезиларли ўисса =ўшадиган хал=аро ноўкумат ташкилотларга консултатив статус беради. Бундан таш=ари ушбу ташкилотлар ма=садлари ва функциялари Хал=аро денгиз ташкилоти функциялари ва тамойилларига тўли= мос тушиши керак. Бутунжаўон со\ли=ни са=лаш ташкилоти билан ўамкорликни амалга оширишни ўоўлаган ўар =андай хал=аро ноўкумат ташкилоти =уйидаги критерийларга мос келиши лозим: а) ХНТ Бутунжаўон со\ли=ни са=лаш ташкилоти ваколатига кирувчи масалалар билан шу\улланиш; б) ХНТ ма=садлари ва тамойиллари БССТ ма=сади ва тамойилларига зид келмаслиги лозим; в) ХНТ доимий ташкилот сифатида тан олинган; г) ХНТ ўз раўбарий органига эга ва ўз аъзолари номидан чи=иш ваколатига эга; д) ХНТ ўз тузилиши ва фаолият доирасига кўра формал равишда хал=аро ташкилот бўлиб ўисобланади; е) ушбу ташкилот фаолияти ва сиёсий масалалари бўйича овоз бериш ўу=у=ига эга аъзоларига эга бўлиши керак.

ЮНЕСКО ало=а ўрнатиши мумкин бўлган ХНТ тавсифи бўйича ноўкумат, ўкуматлараро шартномага асосан тузилмаган, ўар =андай хал=аро ташкилот бўлиши ва =уйидаги талабларга жавоб бермо\и лозим: а) ЮНЕСКО ваколатига

кирувчи масалалар билан шу\улланиш, Ташкилот Низомида мавжуд тамойилларга асосланган ҳолда унинг вазифаларини бажаришга ҳақиқий ёрдам беришлари ва ушбу ёрдамни беришга оидир бўлиши керак; ЮНЕСКОга тааллусли бир ёки бир неча фаолият тури билан таълимий ва маданият миқдордаги гуруҳларни ёки алоҳида шахсларни бирлаштириш ва турли мамлакатларда доимий вакилларига эгаллик қилиши лозим, бу унинг дунёнинг турли минтақалари маданиятлари вакили сифатида қатъий оладиган бўлиши кераклиги билан боғлиқ; в) халқаро асосда ташкил этилган доимий раёбарий органга эга бўлиши ва турли мамлакатлардаги аъзолари билан доимий алоқага эга бўлишига имкон берадиган ишчи аппарати ва процедурага эга бўлиши керак.

ЮНЕСКО ва ХНТ ўртасидаги муносабатларни уч категорияга нисбатлаш мумкин: А категория (консультатив ва ҳамкорлик қилаётган); В категория (информацион ва консультатив) ва С категория (ҳазор ахборот). Ушбу категорияларга мансуб ХНТ қатъий белгиланган ҳуқуқ ва мажбуриятларга эга бўладилар.

§ 10. Халқаро конференциялар.

Халқаро конференциялар сиёсий, иқтисодий, ҳарбий ёки бошқа муаммоларни ҳал этиш мақсадида қатъий қилинадилар. Халқаро ҳуқуқ ва халқаро муносабатлар институти сифатида улар XIX аснинг иккинчи ярмида пайдо бўлдилар. Бугунги кунда ҳар йили 1000та конференция қатъий қилинади. Мутахассислар фикрича XXI ас ўрталарида ҳар йили тахминан 50минг халқаро конференция ўтказилади.

Халқаро конференциялар халқаро ташкилот ва халқаро ҳуқуқ субъектлари бўлиб ҳисобланмайдилар. Кўпинча уларни кўп томонлама ёки парламент дипломатияси деб атайдилар. Ҳар қандай конференция халқаро ҳуқуқ тамойилларига мос келадиган тегишли мақсад ва вазифаларга эга бўлади. (иштирокчиларнинг суверен тенглиги, ҳамкорлик, низоларни тинч йўл билан ҳал этиш ва ҳ.к.) Сўнгги йилларда муайман халқаро конференциялар БМТ ҳомийлиги остида қатъий қилинади. Ушбу ташкилот Низоми 55-моддасига кўра, ташкилот иқтисодиёт, ижтимоий, соғлиқни сақлаш ва шу каби соҳалардаги халқаро муаммоларни ҳал этилишига кўмаклашади, таълим ва маданият соҳаларида халқаро ҳамкорликни ривожлантиришга интилади. Кўпинча халқаро конференциялар халқаро шартномаларни ишлаб чиқиш ва қатъий қилиш учун ёки аниқ соҳа бўйича ҳамкорлик тамойиллари тўпламини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш мақсадида қатъий қилинади. Халқаро конференцияларнинг кўпчилиги ҳозирги замоннинг мавжуд муаммоларини муҳокама этиш учун қатъий қилинади. Масалан, 1995 йилда БМТнинг Жиноятчиликнинг олдини олиш ва ҳуқуқбузарлар билан муомала бўйича тўқтинчи Конгресси бўлиб ўтди.

Халқаро ҳамкорликнинг ўрнатилишига аниқ муаммолар бўйича фикр ва ахборот алмашиш ва тегишли тавсиялар ишлаб чиқиш учун қатъий қилинадиган халқаро конференциялар улкан ҳисса қўшмоқдалар. Шундай қилиб, халқаро конференция – бу халқаро ҳуқуқ субъектларининг коллектив органи бўлиб, белгиланган мақсадларни кўзлаган ва тегишли ташкилий тузилмага, ҳамда ваколатга эга бўлади.

Хал=аро конференция ишни самарали таъминлаш ма=садида улар томонидан процедура =оидалари, конференциялар ички ùу=у=ига тегишли меъёрларни =абул =иладилар. Процедура тартиби конференция =атнашчиларининг иродаларининг келишуви натижасидир. Кўпинча улар =атти= курашларда ишлаб чи=иладилар ва а=лли компромисснинг (ён бериш) о=ибати бўлиб ùисобланадилар. Процедура =оидалари одатда =уйидаги асосий =оида-ùолатлардан иборат бўлади. 1. Вакиллик ва ваколат. Ùар бир =атнашувчи давлат делегацияси таркибида тасди=ланган вакиллари ва зарур ùринбосарлар ва маслаҳатчилар киритилади. Конференция иши бошланишида ваколатларни текшириш =ўмитаси тайинланади. У вакиллар ваколатларини текширади ва тезлик билан конференцияга доклад та=дим этади. 2. Мансабдор шахслар. Конференция аъзо-давлатларнинг конференциядаги вакиллари орасидан конференциянинг =уйидаги мансабдор шахсларини сайлайди: раис, раиснинг уч ùринбосари ва маърузачи. Ушбу мансабдор шахслар одил географик вакиллик ùисобга олинган ùолда сайланадилар. +оидалар раиснинг ùу=у=лари ва уни алмаштириш тартибини белгилайди. 3. Конференция котибияти. У мажлисларда о\заки чи=ишлар периодини таъминлайди. Ùужжатларни олади, таржима =илади, кўпайтиради, нашр =илади ва тар=атади; мажлисларда овоз ёзиб олишни ва уларнинг са=ланишини таъминлайди; конференция ùужжатларининг БМТ архивларида са=ланишини таъминлайди; конференцияга талаб этиладиган бош=а барча ишларни бажаради. 4. Конференция очилиши. Конференция биринчи мажлисида раис сайланади; процедура =оидалари, кун тартиби тасди=ланади; конференция мансабдор шахслари сайланади; конференция иш фаолиятини ташкил этиш тў\рисида =арор =абул =илинади. 5. Мажлислар ùтказилишининг тартиби. Ùеч ким конференциянинг дастлаб рухсатини олмасдан, конференцияда чи=иш =илиши мумкин эмас. Раис ораторларга (ноти=ларга) улар нут= сўзлаш истакларини изùор этган тартибда сўз беради. Котибиятга чи=увчилар рўйхатини тузиш топширилади. Конференция ùар бир ноти==а бериладиган ва=тни чегаралаши мумкин. Ùоёланган вакил муòокама этилаётган масала юзасидан тортишувни тугатиш тў\рисида ùоёланган ва=тда таклиф киритиши мумкин. Масалалар бўйича ани= таклифлар ва тузатишлар ёзма тарзда котибиятга топширилади ва конференция котибияти уни барча делегацияларга тар=атади. 6. +арор =абул =илиш. +оидага кўра, ùар =андай конференция ùз ишини умумий келишувга асосан олиб боради. Конференция овоз беришга =ачонки умумий келишувга эришишнинг барча имкониятларидан фойдаланиб бўлгандан сўнг киришади. Овоз бериш бошланишдан олдин раис конференцияга умумий келишувга эришишнинг имкониятларидан фойдаланилганлигини маълум =илади. Ùар бир давлат конференция =атнашчиси фа=ат бир овозга эга. Конференция барча масалалар бўйича иштирок этаётган ва ùозир бўлган вакилларнинг учдан икки =исми оловзи билан =арорлар =абул =илади. Процедура =оидаларига мувофи= «овоз беришда ùозир бўлган ва =атнашаётган вакиллар» конференция =атнашчилари давлатларнинг «ё=лаб» ёки «=арши» овоз берган вакиллари англатади. Овоз беришда =атнашишда ùзини тийган вакиллар овоз беришда иштирок этмаган деб ùисобланадилар. Овоз бериш =ùл кўтариш билан амалга оширилади, лекин агарда бирор-бир вакил номли овоз беришни талаб этса, унда овоз бериш конференция =атнашчилари давлатларнинг номларини инглиз

алифбоси тартибида амалга оширилади. 7. Ёрдамчи органлар. Ваколатларни текшириш бўйича =ўмитадан таш=ари, конференция функцияларини амалга ошириш учун зарур бўлган ёрдамчи органлар ҳам ташкил этилиши мумкин. Ёрдамчи органларда =арорлар =атнашувчи ва ўзир бўлган вакилларининг кўпчилик овози билан =абул =илинади. 8. Мажлислар тўрисидаги ўсботлар ва тиллар. Одатда бутунжаён ўкуматлараро конференцияларнинг тиллари бўлиб инглиз, француз тиллари ва конференция ўтказилаётган давлат тили ўсобланади. Агарда конференция БМТ ўомийлиги остида ча=ирилса, унда БМТ расмий ва ишчи тиллари конференция тиллари бўлиб ўсобланади. Лекин ўўлаган вакил конференция бўлиб ўсобланмаган тилда маъруза =илиши мумкин, агарда тегишли делегация конференция тилларидан бирига ушбу маърузани о\заки таржима билан таъминласа. 9. Бош=а =атнашчилар ва кузатувчилар. Ташкилотлар томонидан тайинланган, хал=аро конференция ишда доимий =атнишиш таклифини олган вакиллар, конференция ва унинг ёрдамчи органлари ишида овоз бериш ўу=у=исиз, кузатувчи сифатида =атнашишлари мумкин. Конференцияда хал=аро ташкилотлар вакиллари =атнашишлари мумкин. Кузатувчилар =ис=а о\заки аризалар билан чи=иш =илишлари ва конференция тематикаси бўйича тегишли ўужжатлар тар=атишлари мумкин. Конференция ишининг натижаси бўлиб тегишли ўужжатнинг =абул =илиниши ўсобланади. Одатда булар хулосавий акт, конвенция ва тавсиялар бўлади. Якунловчи актда конференцияни ча=ириш =ис=ача тарихи келтирилади; конференциянинг =атнашчилари ва мансабдор шахслари санаб ўтилади; конференция =атнашчилари томонидан кўриб чи=илган ўужжатлар рўйхати келтирилади; конференцияда =абул =илинган ўужжатларнинг тўли= номланиши кўрсатилади. Хулосавий (Якунловчи) акт ўар =айси делегация раўбари томонидан имзоланади (баъзида раўбар ўринбосари томонидан ҳам имзоланади). Ушбу ўужжатда ўу=у=ий меъёрлар мавжуд бўлмайти, шу сабабли ўу=у=ий мажбурий бўлиб ўсобланмайти.

+оидага биноан, якунловчи актга конференцияда маъ=уланган конвенция бир ёки бир неча тилларда илова =илинади. Якунловчи актнинг якунловчи бўлими давлатлар ва хал=аро ташкилотларга =аратилган, мўлжалланган, тавсиялар ва резолюциялар пакети бўлиб ўсобланади. Баъзи бир ўолларда резолюциялар амалдаги хал=аро-ўу=у=ий меъёрларни шарўлаш воситасисифатида =ўлланиладилар. Хал=аро конференция ўз тематикасига кўра бундай тавсиялар ва тадбирлар режаларини тасди=лайди. Масалан, БМТнинг 1992 йилдаги Атроф-муўит ва тара==иёт бўйича Конференцияси XXI аср учун кун тартибини тасди=лади. Ушбу ўужжат тури бўлимдан иборат: ижтимоий ва и=тисодий аспектлар; тара==иёт ма=садида ресурсларни са=лаш ва рационал фойдаланиш; айўлининг асосий гуруўлари ролини мустайкамлаш уларни амалга ошириш воситалари. Ушбу турдаги ўужжатлар мажбурий эмас. Улар тегишли хал=аро конвенциянинг асосини ташкил этишлари мумкин.

